

Cultul lui Esculap și al Higiei (cu specială privire la Dacia Superioară) / de Nicolae Igna.

Contributors

Igna, Nicolae.

Publication/Creation

Cluj : Tip. Cartea Românească, 1935.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/efqun4pu>

**wellcome
collection**

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

69850

UNIVERSITATEA REGELE FERDINAND I (CLUJ)
BIBLIOTECA MEDICO-ISTORICĂ
(Lucrări din Institutul de Istoria Medicinii și de Etnografie Medicală)

DIRECTORI:

Dr. JULES GUIART și **Dr. VALERIU L. BOLOGA**
Prof. tit. la Universitatea din Lyon Profesor de Istoria Medicinii
Prof. onor. la Universitatea din Cluj la Universitatea din Cluj

VIII.

CULTUL LUI ESCULAP ȘI AL HIGIEI

CU SPECIALĂ PRIVIRE LA DACIA SUPERIOARĂ
(Avec un résumé français. — Mit deutscher Zusammenfassung)

DE

Dr. NICOLAE IGNA

1935
TIPOGRAFIA CARTEA ROMÂNEASCĂ
CLUJ

BIBLIOTECA MEDICO=ISTORICĂ

Lucrări din Institutul de Istoria Medicinii și de Etnografie Medicală din Cluj

Văzând că studiile medico-istorice se bucură în ziua de azi de favoarea publicului medical, ba chiar și a marelui public, ne-am propus să publicăm în editura institutului nostru lucrări de istoria medicinei. Ele vor apărea la intervale neregulate, sub formă de monografii separate.

Nădăjduim că această bibliotecă va dovedi și ea vitalitatea institutului medico-istoric al Universității din Cluj și dorim ca ea să atragă prieteni științei care ne este dragă.

JULES GUIART
VALERIU L. BOLOGA

Din „Biblioteca medico-istorică“ au apărut:

- I. *Jules Guiart*: Medicina în timpul Faraonilor. (Trad. de Valeria Nițulescu-Bologa). Cluj, 1926, 52 p. 8°, cu 39 fig. în text. Lei 50 (epuizat).
- II. *Valeriu L. Bologa*: Contribuțiuni la istoria medicinei în Ardeal. Cluj, 1927, 104 p. 8°, cu 16 fig. în text. Lei 100.
- III. *Valeriu L. Bologa*: Inceputurile medicinei științifice românești. Cluj, 1930, 91 p. 8°, cu 14 fig. în text. Lei 80.
- IV. *Alex. Lenghel*: Istoricul ciumei în Cluj la 1738—39. Cluj, 1930, 161 p. 8°, cu 32 fig. și diagrame în text. Lei 150.
- V. *Valeriu L. Bologa*: Din istoria sifilisului. Cluj, 1931, 71 p. 8°. Lei 50.
- VI. *Constantin Gheorghiu*: Asfaltul și petrolul ca medicamente. Bacău, 1935, 39 p. 8°, cu 4 fig. în text. Lei 45.
- VII. *Valeriu Bologa*: Lamaștu-Karina-Samca. Cluj, 1935, IV+23 p. 8°, cu 5 fig. în text. Lei 20.

BIBLIOTHÈQUE MÉDICO=HISTORIQUE

Travaux de l'Institut d'Histoire de la Médecine et d'Éthnographie Médicale de l'Université de Cluj

Constatant que les études medico-historiques jouissent aujourd'hui de la faveur du public médical, et même du grand public, nous nous sommes proposé de publier parmi les éditions de notre institut des monographies d'histoire de la médecine. Ils paraîtront à des intervalles irréguliers, sous forme de travaux isolés. Chaque ouvrage sera accompagné d'un résumé rédigé en français.

Nous espérons que cette bibliothèque prouvera la vitalité de l'institut médico-historique de l'Université de Cluj, et nous désirons qu'elle attire de nouveaux amis vers cette science qui nous est chère.

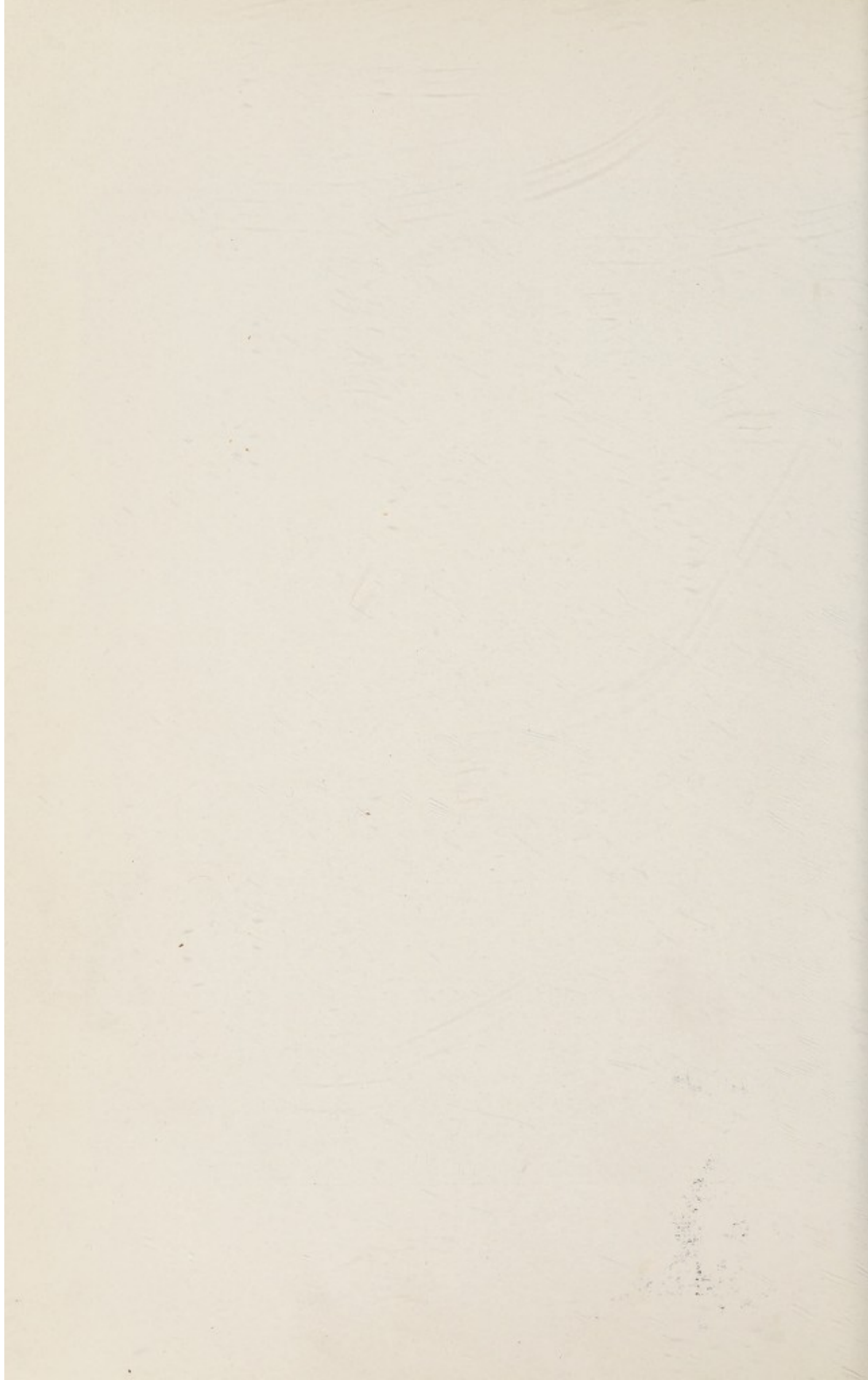
JULES GUIART
VALERIU L. BOLOGA

De la „Bibliothèque médico-historique“ ont paru (en roumain):

- I. *Jules Guiart*: La Médecine aux temps des Pharaons. 1926.
- II. *Val. L. Bologa*: Contributions à l'histoire de la médecine en Transylvanie. 1927.
- III. *Val. L. Bologa*: Les débuts de la Médecine scientifique roumaine. 1930.
- IV. *A. Lenghel*: Histoire de la peste à Cluj en 1738—39. 1930.
- V. *Val. L. Bologa*: A propos de l'histoire de la syphilis. 1931.
- VI. *Const. Gheorghiu*: L'asphalte et le pétrole comme médicaments. 1935.
- VII. *Val. L. Bologa*: Lamachtou-Karina-Samca. 1935.

Esculap, Hígia, (poate) Epione și Telesfor. Tablă votivă găsită la Apulum (Liceul Reformat Aiud).

UNIVERSITATEA REGELE FERDINAND I (CLUJ)

BIBLIOTECA MEDICO-ISTORICA

(Lucrări din Institutul de Istoria Medicinii și de Etnografie Medicală)

DIRECTORI:

Dr. JULES GUIART

și

Dr. VALERIU L. BOLOGA

Prof. tit. la Universitatea din Lyon
Prof. onor. la Universitatea din Cluj

Profesor de Istoria Medicinii
la Universitatea din Cluj

VIII.

**CULTUL LUI ESCULAP
ȘI AL HIGIEI**

(CU SPECIALĂ PRIVIRE LA DACIA SUPERIOARĂ)

DE

Dr. NICOLAE IGNA

1935

TIPOGRAFIA CARTEA ROMĂNEASCĂ
C L U J

UNIVERSITATEA REGELE FERDINAND I (CLUJ)
BIBLIOTECA MEDICO-ISTORICA
In cadrul din Institutul de Istoria Medicinii și de Etnofarmacologie

DIRECTORI:

DR. JULES GIUART

DR. VALERIU I. BOLOGA

Profesor de Istoria Medicinii
la Universitatea din Cluj

Prof. din la Universitatea din Cluj
Prof. din la Universitatea din Cluj

VIII.

CULTUL LUI ESCULAP ȘI AL HIGIEI

CU SPECIALĂ PRIVIRE LA DACIA SUPERIOARĂ

DE

DR. NICOLAE IGNA

1978
TIPOGRAFIA CARTEA ROMÂNESCĂ
CLUJ

CUVANT INAINTE

Memoriei tatălui meu

*care în modesta școală elementară
din Deva, ne-a infiltrat dragostea
pentru trecutul strămoșilor noștri
Daco-Romani.*

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
Wellcome Library

<https://archive.org/details/b30630162>

CUVÂNT ÎNAINTE

Interesul pentru istoria medicinei e, ca și în străinătate, și la noi în țară într'o continuă creștere. Il putem constata la medicii bătrâni, pe cari experiența unei vieți îndelungate îi leagă tot mai mult de trecut, și — ceea ce ar părea multora uimitor — mai ales la generațiile tinere de medici. Acest lucru mi-l explic cu faptul că în desorientarea generală doctrinară și etică a prezentului, tineretul, care caută instinctiv o eșire spre un mai bine, începe să aibă un simț tot mai pronunțat pentru istoria care ne poate fi „magistra vitae“.

Mi-a fost o surpriză plăcută, când un coleg din aceasta generație, necunoscut mie până acuma, mi-a trimis manuscrisul unei lucrări despre cultul lui Esculap. Am găsit în lucrarea acestui — cum am aflat pe urmă, — distins practician din Alba-Iulia, dovezile unei frumoase culturi clasice și ale unei orientări bune în literatura arheologică și medico-istorică. Ceea ce mi-a impus însă mai mult la un coleg, hârșit de viața grea a medicului practician, a fost dragostea și străduința sa necurmată în căutarea atât de dificilă a documentelor arheologice. Deși, cum spune autorul însuși în prefață, lucrarea nu vrea să fie o cercetare arheologică originală, ci numai o lucrare de popularizare pentru medici, totuși cred că și arheologul specialist va putea găsi în ea unele amănunte inedite.

Medico-istoricul are în general o poziție foarte grea. Format în școala științelor pozitive și naturale, în cele mai multe cazuri îi lipsește cunoștința aprofundată a științelor umanistice. Aceasta trebuie să și-o însușească printr'o muncă grea, în cele mai multe cazuri necontrolată, de autodidact. De aceea

el atunci când trebuie să se avânte în domeniile istoriei sau arheologiei, se simte diletant și își impune o oarecare rezervă. Domeniul său propriu este de fapt numai istoria doctrinelor medicale, unde are toată competența necesară.

Rezervele de care am vorbit mai sus le-a avut dl. Dr. Igna, și le-am avut și eu atunci, când dânsul m'a rugat să-i revizuiesc lucrarea. Fără îndoială că amândoi ne-am dat toată silința să ne punem cu acest prilej la punct cunoștințele noastre de istorie antică, epigrafie și arheologie; totuși am crezut că e necesar să rugăm pe dl. conferențiar C. Daicoviciu să binevoiască a face o supravizie a manuscrisului și să îndrepte eventualele greșeli. Pentru bunăvoința cu care a făcut aceasta muncă ingrată și a indicat unele lacune (mai ales la inscripții), ținem să-i mulțumim amândoi.

După ce manuscrisul a trecut astfel prin mai multe vămi, am primit cu mare bucurie ca Dl. Dr. Igna să-l publice în cadrul lucrărilor Institutului de istoria medicinei și de etnografie medicală din Cluj. Sunt convins că acest studiu este un aport prețios în literatura noastră medico-istorică. Nu mă îndoiesc că acum, după ce a învins greutățile începutului, colegul Igna, care trăește în orașul străvechilor amintiri, Alba-Iulia, ne va da grație pregătirii, priceperii și hărniciei sale și în viitor valoroase contribuțiuni medico-istorice.

Valeriu L. Bologa.

PREFAȚA

Țin înainte de toate să accentuez, că această mică lucrare nu are pretenția de a fi o cercetare originală arheologică (cu toate că în ea se cuprind și unele amănunte inedite în arheologia Daciei Superioare). Ea se adresează înainte de toate medicilor, prea puțin familiarizați cu istoria antică și arheologia, cărora ași dori să le pot populariza un capitol interesant din istoria breslei noastre și a strămoșilor noștri daco-romani.

Dacă acest lucru îmi va fi reușit, fără ca să fi făcut greșeli din punctul de vedere al arheologilor și dacă îmi va fi dat să contribui astfel cât de puțin la mișcarea medico-istorică românească, îmi voi fi atins scopul și voi fi mulțumit.

Încă câteva lămuriri. Capitolele cari tratează cultul lui Esculap în lumea veche rezumă lucrări clasice. De aceea și pentru a nu obosi pe cititor, am evitat de a cita într'una autori prea bine cunoscuți oricărui specialist. Lucrările pe cari le-am consultat și rezumat, se găsesc toate la bibliografie. În partea specială despre cultul lui Esculap în Dacia Superioară, am ținut însă să amintesc în paranteză, cât mai des autorii, pentru a da astfel cetitorului care ar dori să citească și lucrările originale, posibilitatea de a se orienta. Nu va avea decât să caute numele acestor autori în bibliografie, unde va găsi lucrările lor indicate cu precizie. La înscricțiunile din Dacia am dat totdeauna numărul sub care se găsesc la *Mommsen**) și numărul sub care le-am luat în ultimul capitol care înșiră aceste înscricțiuni.

Majoritatea fotografiilor (originale sau reproduceri) din aceasta lucrare au fost făcute de mine.

*) *Corpus Inscriptionum Latinarum* (C. I. L.), vol. III.

Nu pot încheia această prefață fără a-mi exprima mulțumi-
rile mele devotate dlui prof. Dr. Bologa pentru tot ajutorul pre-
țios dat cu ocazia întocmirii acestei lucrări și mai ales pentru
marea bunătate de a-mi revizui manuscrisul și de a admite ca
acest studiu să apară în Biblioteca Medico-Istorică a Universi-
tății din Cluj, și d-lui Conferențiar C. Daicoviciu pentru obo-
seala ce și-a făcut, revizuiind manuscrisul.

Alba-Iulia, 26 Ianuarie 1935.

Dr. N. IGNA.

PARTEA I.

Cultul lui Esculap și al familiei sale în Grecia și Italia.

I.

ORIGINA ZEULUI ESCULAP.

Divinitățile grecești protectoare ale sănătății și ale artei medicale erau numeroase și variate. În epocile cele mai vechi toți zeii erau considerați ca vindecători. Mai târziu însă numai unora li se atribuia această putere. Inventatorul artei de a vindeca a fost Apollo, care adesea era identificat cu Peon, medicul zeilor. În unele variante ale mitologiei grecești îl găsim pe Chiron, centaurul, drept întemeietor și maestru al artei medicale. Între învățăceii săi se numără și Esculap, despre care Grecii credeau că este fiul lui Apollo și în care ei vedeau pe zeul medicinei.

Nașterea lui Esculap (grecește Asklepios, lat. Aesculapius) este înconjurată de o mulțime de legende, adesea foarte confuze. Ea este totdeauna miraculoasă. *Rohde* presupune că originea mitului lui Esculap trebuie căutată în transformarea din cursul secolelor a unor divinități chtonice. În legătură cu această origină trebuie pusă înainte de toate credința în șerpi, care joacă un rol important în cele mai multe mitologii vechi. Șarpele a fost considerat ca reprezentant al forțelor subpământene și în consecință al divinităților chtonice.

Principalele legende în jurul nașterii lui Esculap sunt cea tesaliană și cea peloponesiană, cari și ele au mai multe variante după localitățile de unde au pornit (variantele epidauriană, arca-diană și meseniană).

Legenda tesaliană.

Ea este versiunea cea mai răspândită. Esculap s'a născut în Tesalia, lângă Trica, unde s'a găsit și cel mai vechi templu al său. El a învățat arta medicală dela centaurul Chiron, un semi-zeu vindecător tesalian. După Homer, Esculap era un prinț tesalian; Hesiod și Pindar nu vedeau în Esculap decât un erou. În Iliada fiii săi, Machaon și Podalir (Podaleirios), sunt menționați ca mici șefi tesalieni, cari posedau și puterea de a tămădui bolnavi. În toate poemele homerice, nu găsim nicăeri mențiunea că Esculap ar fi un zeu.

Cu timpul, legenda s'a îmbogățit, s'a dezvoltat și precizat. Lui Esculap i se atribuie tot mai mult calități divine, el devine în sfârșit fiul lui Apollo și o divinitate națională a vindecării în toată Grecia.

După legenda evoluată, mama sa este nimfa Coronis, fiica regelui Flegia (Phlegias) din Tesalia. Atribuțiunile sale medicale vin dela tatăl său Apollo, zeul soarelui, ale cărui raze binefăcătoare exercită o acțiune vindecătoare asupra bolnavilor. Astfel Apollo e considerat și el ca un zeu al sănătății, apărător împotriva boalelor. Această funcțiune secundară a lui Apollo este trecută, — devenind principală —, asupra fiului său.

Frumoasa nimfă Coronis rămâne însărcinată dela Apollo. Din pricina necredinții ei, Apollo o străpunge împreună cu amantul ei, cu săgețile sale ucigătoare. (După Ovidiu, răzbunătoarea este Artemis, zeița lunii, vindecătoarea orbilor și a lehzelor). Înainte de a muri, Coronis mărturisește lui Apollo că în pânțele poartă copilul său. Zeul scoate atunci fătul din pânțele mamei. (După alte variante, operația este făcută de Hermes). Deci Esculap își datorește viața unei intervențiuni chirurgicale. (Operațiune cezariană). Apollo duce pe Esculap la centaurul Chiron, pe muntele Pelion. Crescând aici, el învață dela centaur să cunoască puterea vindecătoare a plantelor și alte lucruri necesare științei medicale.

Astfel el deveni un medic iscusit și în curând faima sa începu să se răspândească în toată Elada. Fiica centaurului Chiron, nuntă Ocyrhoë, destăinuiește zeului copil, că este fiul lui Apollo și-i prezice viitorul: „Crește copile pentru mântuirea lumii în-

tregi! Câți oameni nu o să-ți datoreze viața! Tu vei ști să readuci sufletele în trupurile moarte. Dar îndrăznind să faci acest lucru, împotriva voinții zeilor, fulgerul bunicului tău te va împiedeca să o mai faci. Din zeu ce ești, vei ajunge un corp fără su-

Fig. 1. — Esculap. Statuie din muzeul Lateran, Roma.

flare, apoi iarăși te vei face zeu și de două ori îți vei reface destinul". În această prezicere se găsește o idee fundamentală care va avea să devie mai târziu esențială pentru cultul lui Esculap și pentru unele forme de sincretism religios: *ideea de mântuitor*

și cea a sacrificării zeului însuși pentru mântuirea oamenilor. Tânărul Esculap își câștigă renumele nu numai prin vindecări minunate ci și prin învieri de morți. Pentru aceasta însă Hades (Pluton), zeul infernului, supărat că-i scapă o parte din pradă, se plânge lui Zeus. Zeus gelos de minunile lui Esculap și înfuriat de sacrilegiul săvârșit prin sustragere dela legea eternă a morții, omoară pe Esculap cu fulgerele sale. Ce este om în Esculap, moare, iar partea sa divină se urcă la cer.

Esculap devenit divinitate cerească în Olimp, coboară iarăși între muritorii de rând și devine întemeietorul neamului Asklepiazilor.

Legenda peloponesiană.

La Epidaur, care în timpuri istorice devine centrul important al cultului lui Esculap, s'a născut această tradiție în legătură cu nașterea zeului:

Esculap este fiul lui Apollo și al nimfei Coronis, fata regelui Orchomen din Beotia. Coronis însoțind pe tatăl său vine în Pelopones, pentru a cuceri acest ținut. Ea naște în taină în Epidaur și de frica tatălui, nimfa ascunde copilul pe muntele Tition. Aici, în mijlocul unei peșteri, într'un loc sălbatic, copilul a fost hrănit de o capră și păzit de un câine. Un păstor observând că în turma sa lipsește o capră, și câinele rățăcește în căutarea lor și ajunge în locul unde era adăpostit copilul-zeu. Atras de țipetele lui, intră într'o peștere, unde îl găsește cu o flacăra divină deasupra capului. Păstorul își dă seama că are de a face cu un copil de zeu și vestește lumii nașterea lui Esculap. Vestea despre nașterea și puterea sa de a vindeca și a învia chiar morții, se răspândește pretutindeni și oamenii vin la Epidaur, locul nașterii zeului. (De remarcat și aici elementul de legendă care facilitează mai târziu sincretizarea lui Esculap cu Mântuitorul creștinismului). Această legendă arată legătura lui Esculap cu focul strălucitor al soarelui apolinic. Dorienii dădeau lui Esculap epitetul de „aglaopis“, adică cel strălucitor. În ceea ce privește celelalte amănunte, legenda peloponesiană e foarte asemănătoare cu cea tesaliană. (Străfulgerarea, ridicarea în Olimp, etc.).

La Gerenia unde exista un templu al lui Apollo și mormân-

tul lui Machaon, fiul lui Esculap, mama zeului nu se cheamă Coronis, ci Arsinoe, este fata lui Leukippos, în strânse legături cu divinitățile luminii.

După toate probabilitățile dintre diferitele variante ale legendei esculapiene, cea mai veche este cea tesaliană și cultul lui Esculap a plecat din Trica, răspândindu-se de aici în spre Pelopones și Arhipelag. Sunt multe indicii cari ne arată că aici în Tesalia, — apropiată de țările locuite de Traci —, începuturile cultului zeului sănătății au venit din Tracia și că zeul Esculap este, probabil, un zeu trac grecizat. Foarte mulți autori moderni înclină spre această părere. Faptul acesta ar fi și un indiciu pentru marea răspândire a cultului lui Esculap în Dacia, unde revenind vechiul zeu trac, în forma sa nouă greco-romană, a găsit o stare sufletească propice pentru a fi din nou recepționat în Panteonul daco-roman.

Iliada (II. 729—733) indică ca patrie a lui Esculap și a descendenților săi Trica, Itomea și Hecalia. Epidaur din Argolida devine centrul cultului esculapian, iar în Pelopones cel mai vechiu sediu al acestui cult se găsește în Titanos, aproape de Sikyone. În scurt timp el se răspândește peste tot în lumea grecească și mormintele Asklepiazilor devin locuri consacrate zeului. E firesc că Esculap fiind considerat fiul lui Apollo, cultul lui să fie adesea asociat cu cultul tatălui său. La Trica, vechiul sanctuar al lui Esculap servește și închinării lui Apollo. La Epidaur găsim aceeași întovărașire. În secolul al IV-lea a. Chr., în Epidaur, se bat monede având pe o față statuia lui Esculap, iar pe verso capul lui Apollo.

Am văzut din geneza legendelor, — și evoluția ulterioară a cultului lui Esculap ne-o confirmă, — că el, ca și Apollo uneori, devine un zeu salvator în înțelesul larg al cuvântului. El este evocat în toate suferințele trupești și mai târziu și în cele sufletești, în primejdie și luptă, în furtuni pe mare. Navigatorii salvați îi aduc ofrande și rugăciuni de mulțumire. Acest caracter de mântuitor s'a dezvoltat mai ales în ultimele veacuri ale păgânismului și a ușurat mult trecerea spre ideea și mai largă de mântuire a creștinismului.

II.

FAMILIA LUI ESCULAP.

Când credința în Esculap a început să evolueze, mitologia greacă i-a constituit o familie tot mai numeroasă. Credincioșii l-au înconjurat cu un cortegiu de genii și divinități secundare, strâns legate de el, ale căror nume exprimă simboluri de sănătate sau de putere vindecătoare.

La Epidaur, are drept soție pe Epione, zeița alinării durerilor. O găsim rar reprezentată în operele de artă referitoare la cultul esculapian. Relativ mai des însă la Cos și Epidaur.

Ca fii are pe cei doi medici, eroi în Iliada: Podaleirios, medicul boalelor interne și Machaon chirurgul, amândoi deveniți patronii ai celor două specialități ale medicinei. Alți copii de ai lui (unii de importanță pur locală, cari câte odată se pot identifica cu aceeași persoană cu diferite nume), sunt fiicele Akeso, Iaso, Aiglea și Panakeia. Mai târziu, mitologia Aticei îi atribuie ca fiică principală pe Higia sau Higea, care mai târziu devine zeița sănătății. Ca fii găsim pe Telesfor, geniul convalescenței și Euamerion sau Akesis, geniul euforiei. După *Holländer*, Telesfor și Euamerion sunt persoane identice, iar numele lor variază în raport cu sanctuarele unde erau venerați.

III.

ATRIBUTELE LUI ESCULAP.

În antichitate figura medicului se reprezenta în legătură cu simboluri luate din practica medicală sau din simbolismul cultului lui Esculap. Persoana lui Esculap este totdeauna caracterizată, în operele de artă cari îl reprezintă, prin atribute tipice, de obicei simbolice, cari au rămas până în zilele noastre simbolurile activității medicale.

Bastonul cu șerpi. El este atributul principal al zeului, aproape nedespărțit de el. El îl sprijină în drumurile sale lungi, făcute pentru a ajuta pe cei ce suferă. Este o bâță din lemn natural nemodelat. Ca simbol el e considerat drept semnul legăturii directe între zeu și pământ, dela care are toată puterea divină. (La înce-

put Esculap era o zeitate chtonică). Șarpele se ridică pe baston totdeauna până la înălțimea mâinilor lui Esculap.

Șarpele. Este al doilea atribut constant al lui Esculap. Fie că e reprezentat singur, fie că e încolăcit pe baston, el nu lipsește niciodată de lângă zeu. Și șarpele care locuiește în crepăturile pământului, reprezintă ideea legăturii zeului cu pământul. El e totodată animalul clasic apărător împotriva influențelor demonice. După *Pârvan*, acest din urmă rol îl avea șarpele și în credința Dacilor. În mai toate celelalte mitologii vechi, găsim șarpele cu rol chtonic. Il vedem în biblie ca și în religia egipteană (șarpele Apepi) că reprezintă puterile subpământene și zeitățile infernale.

În vremea începuturilor cultului lui Esculap, zeul însuși este figurat sub forma unui șarpe, căruia bolnavii îi prezintă ofrande. E probabil că în faza aceasta avem unele legături cu credințele babiloniene, egiptiene și poate chiar și biblice (șarpele de bronz vindecător de boale). Șerpii tesalieni erau considerați ca animale sfinte. În visurile bolnavilor adesea apăreau în locul lui Esculap șerpii săi. Iată și o legendă din Epidaur, în legătură cu această credință: Mergând la un bolnav, Esculap întâlnește la intrare un șarpe, care se apropie de el și se încolăcește pe bastonul său. Esculap îl omoară. Eșind dela bolnav, vede un alt șarpe cu un fir de iarbă în gură, cu care atinge pe cel mort și-l înviază. Atunci zeul înțelept ridică firul de iarbă și descopere minunata lui însușire de a vindeca boalele. Astfel, după legendă, Esculap descopere puterea binefăcătoare a plantelor împotriva boalelor.

Șarpele care își mușcă coada proprie, este simbolul vieții eterne, iar schimbarea pielii simbolizează întinerirea și renașterea. În credințele Romanilor, șarpele sfânt amintește și metamorfoza zeului, când el s'a grăbit să meargă în ajutorul Romei pustiită de ciumă. (Ovidiu: *Metamorfozele*. Cartea XV-a). În sfârșit, după o altă legendă, Esculap trăsnet de Zeus, este așezat pe cer în constelațiunea Șarpelui, situată între Ursa Mare și Ursa Mică.

Multă lume confundă bastonul cu șerpi al lui Esculap cu caduceul lui Hermes, format de un baston terminat în două aripioare și pe care se încolăcesc doi șerpi. Hermes este crainicul zeilor, zeul păcii, al înțelegerii și prin extensiune al comerțului. Deci atributul lui Hermes este greșit folosit ca simbol al medicinei.

Caduceul și rolul șerpilor cari îl compun este explicat de o legendă redată de Ovidiu: „Mercur (Hermes) întâlnește doi șerpi cari se bat; aruncă asupra lor un baston ca să-i separe. Șerpii încetează lupta și se încolăcesc imediat pe el“. Atributul medicilor este deci bâta cu șarpele încolăcit al lui Esculap, iar nu caduceul lui Hermes.

Intre attributele lui Esculap mai găsim animalele sfinte: cocoșul, câinele, capra și bufnița.

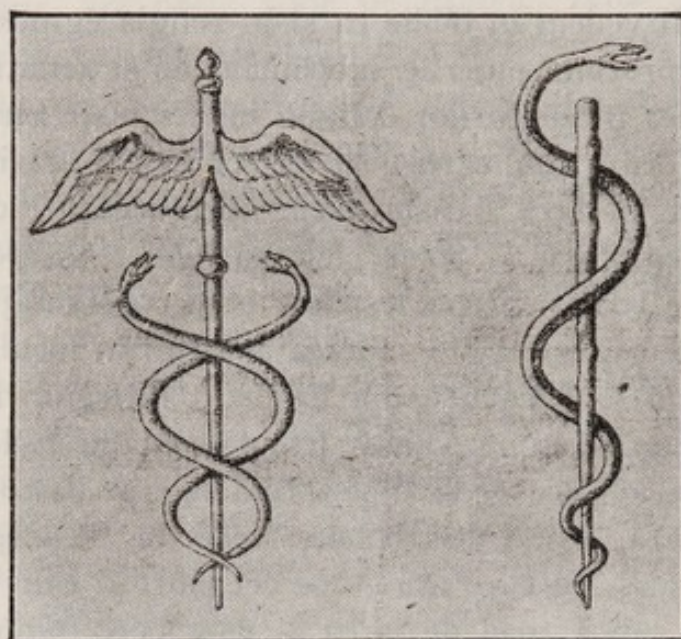

Fig. 2. — Caduceul lui Hermes (Mercuriu) și bastonul lui Esculap.
(După Boigey).

Cocoșul cel care anunță zorile zilei, este simbolul vegherii. Pentru popularizarea acestui simbol esculapian a contribuit foarte mult Socrate, care înainte de a muri, recomanda discipolului său Kriton să sacrifice un cocoș în onoarea lui Esculap. (Iarăși ideia mântuirii, în speță a mântuirii de relele pământești). Cocoșul a devenit în vremuri istorice animalul de jertfă preferat al lui Esculap*).

Câinele este însoțitorul și păzitorul zeului. El nu este, cum au crezut mulți, simbolul vigilenței ci al focului și al puterii sub-

*) Cocoșul negru din unele descântece românești este, după cum a arătat regretatul V. Bogrea, o reminiscență păgână a cultului lui Esculap.

terane care se manifestă prin izvoare calde vindecătoare. Aici se ascunde, iarăși o idee chtonică. Infernul e păzit de câini. În Grecia vulcanică se mai făcea legătură între lătratul câinelui și forțele subterane, cari se manifestau adesea sub formă de zgomote.

Capra, animalul care a hrănit pe zeu, era admisă la jertfă în unele temple ale lui Esculap, pe când în unele temple era cu desăvârșire oprită sacrificarea ei.

Bufnița, simbolul înțelepciunii, se găsește uneori între atributele zeului.

Un alt atribut este *omfalosul* (buricul pământului), reprezentat sub forma unei pietre conice ovoide învelită cu panglici. Omfalosul din Delfi era considerat drept centrul pământului și simboliza fecunditatea. În cele mai multe cazuri, aceste omfalos-uri erau o copie a celui din Delfi.

Vedem adesea în mâna zeului sau lângă el *sulul de pergamament* ca simbol al învățaturii medicale. El apare mai ales în timpurile mai târzii ale păgânismului. Toate atributele amintite pot lipsi cu excepția șarpelui pe care îl găsim totdeauna alături de zeu.

Fig. 3. — Omfalosul din Delfi.
(Buricul pământului).

IV.

ICONOGRAFIA LUI ESCULAP.

Ca în toate civilizațiile primitive, așa și în cea grecească, zeii din Olimp au fost reprezentați după chipul și asemănarea oamenilor. Pentru ca să se deosebească unii de ceilalți li s'au dat în artă diferite pozițiuni și atribute caracteristice pentru fiecare.

Esculap apare târziu în artă ca și în Panteonul vechii Elade.

Nu îl găsim reprezentat pe vechile vase arhaice. Imaginea sa ni s'a păstrat în schimb în numeroasele statui și monede bătute de orașele grecești, pe tot teritoriul locuit de Eleni și de Romani, ceea ce dovedește extensiunea mare pe care a luat-o mai târziu cultul său. Cei mai vestiți sculptori ai Greciei antice s'au grăbit

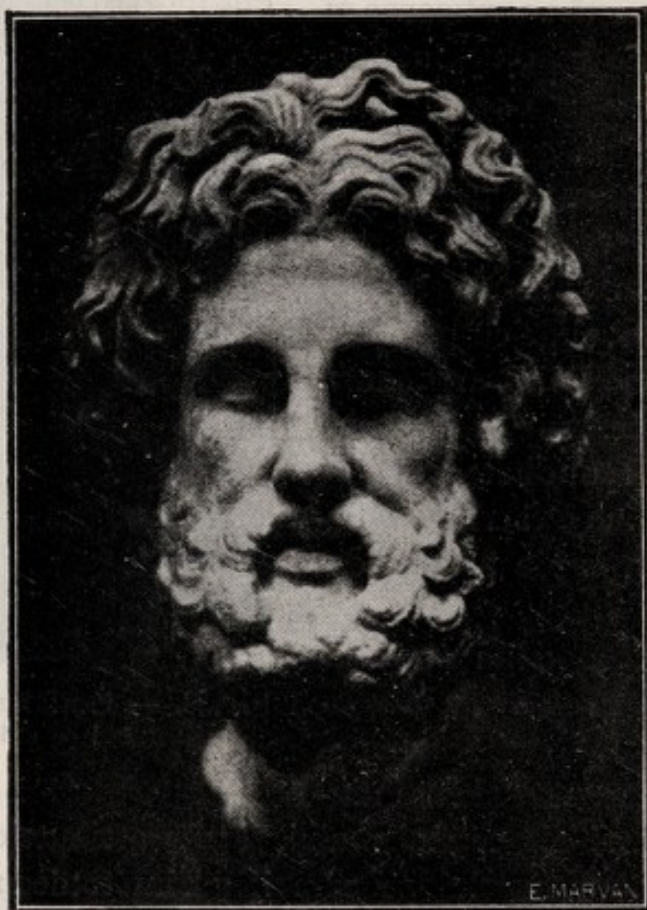

Fig. 4. — Asklepios (Esculap) din Melos.
Muzeul Britanic, Londra. (După Holländer)

a-i reda figura. (Alkamenes, Damophon, Praxiteles, Kalames, Timokles, Timarchides, etc.). Pe monumentele antice reprezentarea zeului derivă din combinațiunea lui Zeus cu a lui Kronos. De multe ori, e foarte greu de a distinge un cap al lui Esculap de unul al lui Zeus. De obicei, zeul sănătății are o expresie mai blândă și mai binevoitoare. El este reprezentat sub aspectul unui bărbat robust, în toată vigoarea vârstei cu barbă mare. Haina, în forma de togă, îi lasă gol pieptul în

partea dreaptă. Capul descoperit, poartă păr creț. Pe fața serioasă se vede expresia unui om matur, înțelept și bun. Foarte rar și numai mai târziu îl vedem tânăr, fără barbă. De obicei, zeul stă în picioare. Din cele 98 de statui ale lui Esculap, reproduse de Reinach, numai într'una zeul e reprezentat culcat iar în două e așezat pe tron. Când figurile sunt complete, e ușor să recunoști pe zeu, grație atributelor sale. Aproape în toate cazurile un braț se sprijină pe bâta noduroasă cu șarpele sfânt încolăcit. Când bâta lipsește, șarpele se încolăcește pe antebrațul zeului sau este reprezentat liber la picioare sau alături de el. Alteori găsim la picioarele lui Esculap un cocoș, un câine sau omfalosul. (Statuile din Roma și Neapole). Alteori zeul ține în mână un vas, receptacolul băuturii vindecătoare sau un sul de pergament. Foarte des îl vedem împreună cu fiica sa Higia. (Statuile din Roma și Torino, reliefurile de marmoră din Londra, etc.). Câte odată îl găsim împreună cu micuțul Telesfor, zeul convalescenței, căruia mai târziu i-se atribue deasemenea virtuții medicale. (Statuile din Roma, Londra și Paris). Foarte rar îl vedem împreună cu Euanerion sau Akesis, geniul euforiei, sau în epoca romană cu Janiscos, un copil care se joacă cu o rață sau un cocoș. Intre statuile antice cea mai valoroasă a fost cea din Epidaur (azi pierdută), cioplită din aur și fildeș și care reprezenta pe zeu așezat pe un tron cu un baston în formă de sceptru în mâna stângă, iar mâna dreaptă odihnind pe capul unui bolnav. Alături de el,

Fig. 5. — Asklepios din Epidaur.
Muzeul Național Atena.

avea ca atribut, câinele. O monedă greacă reproduce această celebră reprezentare a lui Esculap.

Dintre statuile cele mai renumite și mai caracteristice ce ni-s'au păstrat în muzee, menționăm următoarele:

Fig. 6. — Esculap și Higia. Statuie, Muzeul Vaticanului, Roma.

1. Esculap din Epidaur, în Muzeul Național din Atena. (Fig. 5).

2. Esculap, reprezentat tânăr, găsit tot în Epidaur, deasemenea în Muzeul Național din Atena.

3. Esculap din Metiope (Epidaur) reprezentat șezând, tot în Muzeul Național din Atena.

4. Esculap din Muzeul Lateran din Roma. (Fig. 1.).

5. Esculap (Portretul lui Nero) în marmoră neagră, la Muzeul Capitolin din Roma.

6. Esculap tânăr, în Muzeul Vaticanului. (Fig. 16).

7. Esculap în Muzeul Ufficiilor din Florența. Statuia datează din a doua jumătate a secolului al V-lea. Este o statuie restaurată cam rău.

8. Esculap, statuie aflătoare în Muzeul de Stat din Berlin.

9. Capul lui Esculap, din Muzeul Termelor din Roma.

10. Capul lui Esculap, din Melos, aflător în Muzeul Britanic din Londra. (Fig. 4).

11. Esculap și Higia, grup aflător în Muzeul Vaticanului din Roma. Seamănă cu originalul elenic găsit la desgroparea forului din Praeneste, dar capetele au fost rău restaurate. (Fig. 6).

12. Esculap cu Telesfor, în Palazzo Massimo din Roma. (Fig. 7).

Statui celebre, reprezentând pe Esculap sunt destul de numeroase. (Reinach însiră 98). Aproape toate muzeele mai mari posedă câteva exemplare. Cele mai numeroase le găsim la Roma, Atena, Berlin, Paris, Florența, Viena. etc.*).

V.

SANCTUARE.

Sanctuarele lui Esculap erau locuri sfinte împrejmuite și cuprindeau toate instalațiile și clădirile necesare cultului.

După cum am mai spus, cultul lui Esculap este probabil originar din Tracia și a pătruns în Elada prin Tesalia. De aici a trecut, împreună cu legendele, peste Pelopones în toate ținuturile locuite de Greci, ajungând în Creta, Asia mică și peste Grecia Mare în Italia.

La început se ridicau zeului altare simple sub cerul liber sau în peșteri. Crescând numărul adeptilor au început să i-se înalțe

*) În săpăturile italiene de tot recente de pe insula Kos s'au găsit mai multe statui cari deasemenea se atribuie lui Esculap.

și temple. După Strabo și alți autori antici, cele mai vechi sanctuare se găsesc în Trica din Tesalia și în Titanos din Sikyone, fondat de Alexanor, fiul lui Machaon. Vestitul călător Pausanias

Fig. 7. — Esculap și Telesfor. (Palazzo Massimo, Roma).

amintește de 63 sanctuare de ale lui Esculap (Asklepieion). După cunoștințele noastre actuale, se pare că în lumea antică au existat mai mult decât 320 astfel de temple mari. Cele mai celebre au fost în Kos, Egina, Melos, Limeră, Halieis, Lebena, Knidos,

Pergamon, Troizena, Megalopolis, Naupaktos, Agrigent, Paros, Sikyone, Atena, mai târziu și Roma (Insula Tiberină). Cel mai important și totodată centrul cultului a fost cel din Epidaur. După credința Grecilor, în acest templu s'au produs cele mai multe miracole. De aici se cerea și se trimitea șarpele sfânt, simbolul zeului, ori unde era vorba să se înființeze un templu nou. În timpul lui Hipocrat erau vestite și templele din Kos și Knidos. Toate aceste temple erau locuri de pelerinaj pentru bolnavii cari veneau atât din Elada cât și din țări mai îndepărtate.

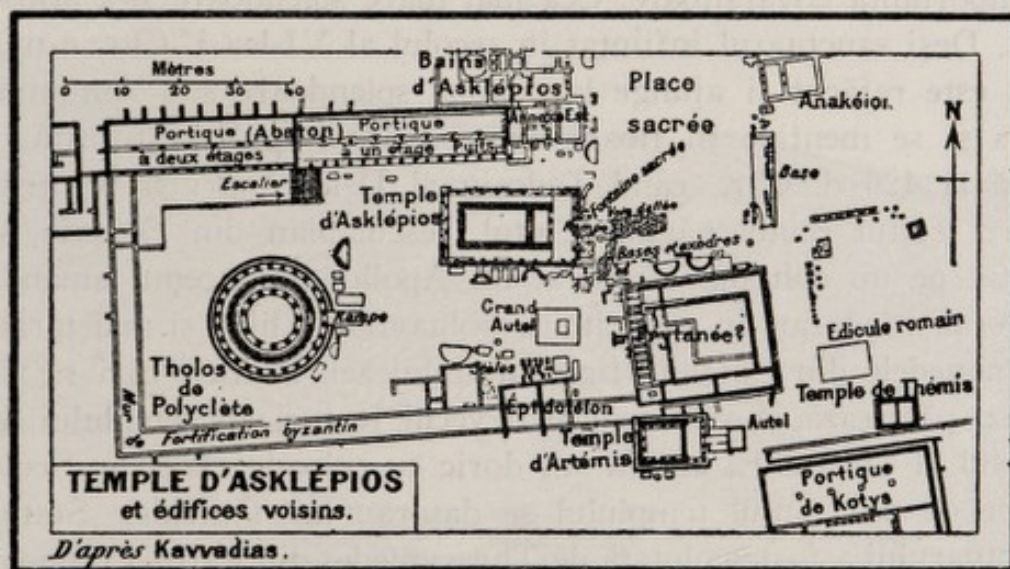

Fig. 8. — Planul parțial al sanctuarului din Epidaur.
(După Kavvadias — reprodus de Lavedan).

La înființarea unui astfel de sanctuar se ținea totdeauna seamă de factorii naturali de igienă, pe cari îi oferea regiunea respectivă. Se alegeau de preferință regiuni frumoase, văi adăpostite de vânturi sau locuri ridicate, înconjurate de păduri dese. O condiție fundamentală era totdeauna prezența unui izvor de apă curată și întrucât era posibil, a unor surse minerale sau termale. Pe lângă aceste temple se găseau gimnaziile, unde se întăreau bolnavii cu ajutorul exercițiilor fizice, și băi cu instalațiuni pentru masaj, etc. O mare grijă se acorda posibilității de a oferi bolnavilor liniște sufletească și odihnă trupească. Se ridicau clădiri cari să adăpostească pelerinii. La efectele soarelui, ale aerului curat și ale apei se adăugau distracțiuni, de aceea găsim pe lângă multe temple teatre mărețe. Săpăturile întreprinse în ju-

mirată de întreaga antichitate. Sub clădire se găsea o criptă circulară cu trei rânduri de culoare. Lângă templu era așezat altarul cel mare al zeului, unde se prezentau jertfele aduse. În apropierea templului s'a descoperit teatrul, de proporții mărețe. (Fig. 9). Și acesta este opera lui Polykletos. El cuprindea mai mult de 12.000 persoane. Mai există și o arenă-stadion și instalațiile de băi. În împrejurimi erau și alte temple mai mici, în-

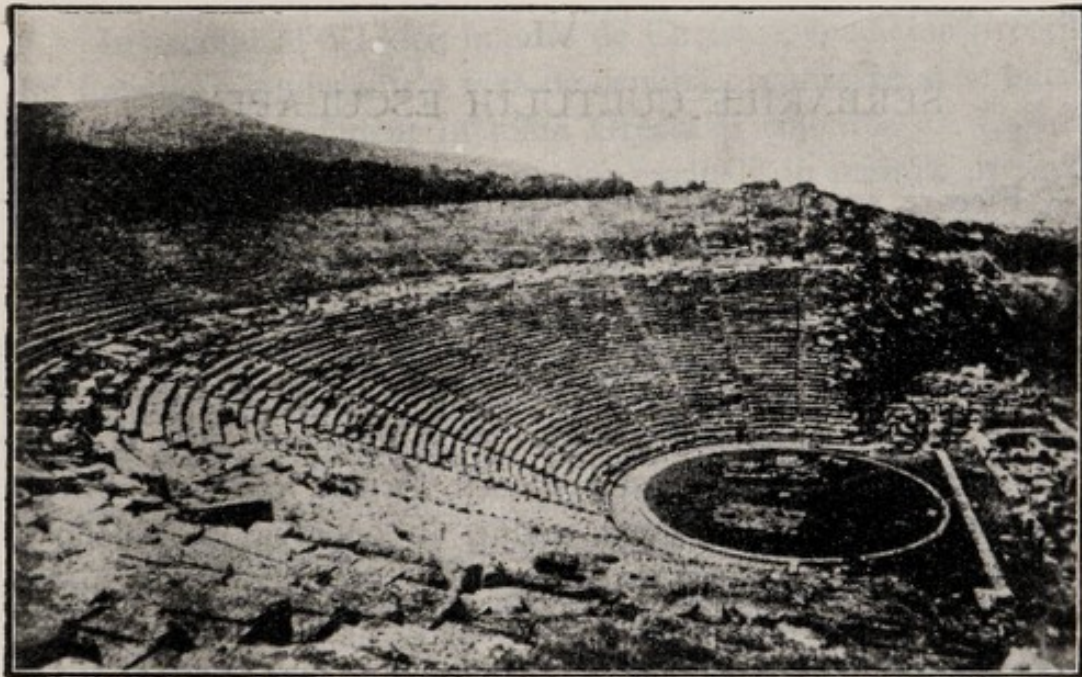

Fig. 9. — Teatrul din Epidaur.

chinate lui Apollo și zeitelor Themis, Artemis și Afrodita. S'a mai găsit și o statuie al Epionei, soția lui Esculap.

În Atena cultul lui Esculap a prins rădăcini în secolul al V-lea î. Chr., după ciuma din 429. Sanctuarul era mai simplu decât cel din Epidaur. Era așezat pe flancul meridional al Akropolei. Se găsea într'o situație igienică deosebit de favorabilă. Și aici era o statuie a zeului și pereții erau acoperiți cu ex-voto-uri. Dintr'o stâncă izbucnea izvorul sfânt, pe care și în zilele noastre credincioșii creștini îl consideră ca tămăduitor. Templul și împrejurimile sale erau înfrumusețate și de alte statui, ale Higiei și Panaceii, ale lui Podalir, Machaon și Hypnos, ale zeităților Demeter, Afrodita și, mai târziu chiar ale unor

zeități egiptiene ca Isis și Serapis. Ruinele acestui templu au fost studiate în jumătatea secolului trecut.

În Kos, patria marelui Hipocrat, a existat deasemenea un celebru sanctuar, pe care l-a studiat *Rudolf Herzog* și în jurul căruia în prezent o comisiune italiană de archeologi face săpături. De vreo câțiva ani se lucrează sistematic și la desgroparea templului lui Esculap, grandios și el, din Pergamon.

VI.

SERBĂRILE CULTULUI ESCULAPIAN.

Fiecare sanctuar își avea tipicul său propriu. La Epidaur se țineau în fiecare an sărbători și pelerinaje la sanctuar. Tot la patru ani (după unii autori la cinci ani) se făceau serbări mari, la care luau parte lume din întreaga Elada. Ele se țineau primăvara și durau câte trei zile. Multe orașe trimiteau delegațiuni oficiale. Incepeau cu mari procesiuni din oraș la sanctuar. Preoții, magistrații și senatorii formau cortegiul oficial, urmat de un cor care cânta imnuri în onoarea lui Apollo și Esculap. În urmă venea marea masă a pelerinilor și a spectatorilor, toți îmbrăcați în alb, încununați cu lauri și cu ramuri de maslini în mâini. Cu ocazia săpăturilor s'au găsit și listele misiunilor religioase acreditate din diferite orașe. În listele aceste găsim și delegații venite din Italia (Sicilia). Aceste serbări, numite *Asklepieia*, erau urmate de reprezentațiuni dramatice, jocuri sportive și concursuri muzicale.

La Atena se celebrau două mari pelerinaje anuale. Cel mai însemnat era cel numit *Epidauria*, care avea loc în timpul mistereleor eleusiene și comemora inițierea lui Esculap în aceste mistere. Cel mai însemnat act al acestei serbări era procesiunea solemnă. Cealaltă sărbătoare se numea *Asclepieia* și se făcea primăvara în ajunul serbărilor lui Dionysos. Consta din sacrificii și imnuri religioase și era urmată de reprezentări dramatice în teatrul lui Dionysos. La templul lui Esculap din Atena medicii orașului aduceau zeului de două ori pe an jertfe, iar odată pe an se făcea o jertfă pentru tot poporul grec.

La Kos serbările anuale durau câte două zile și se compuneau din procesiuni și concursuri muzicale și sportive.

Toate acestea serbări influențau fantezia bolnavilor și îi pregăteau sufletește pentru actele următoare, vindecătoare.

VII.

MEDICINA SACERDOTALĂ.

În secolul al VII-lea înainte de Christos, medicina preoților lui Esculap a ajuns într'o fază de deplină organizare și se bucura de un enorm ascendent în toată Grecia și coloniile ei. La începutul civilizației eline, medicina era exclusiv în mâinile preoților, iar vindecările erau considerate ca fenomene miraculoase, datorite zeilor. Mai târziu, când Grecia începe să aibă medici empirici și cu încetul tot mai învățați, laici, cari întemeiază o artă medicală și pun bazele științei medicale, medicina sacerdotală dăinuiește mai departe paralel. Fără îndoială că între cele două medicine exista o influențare, în general însă se poate constata că precum medicina laică nu s'a născut în templele lui Esculap, așa și medicina sacerdotală a știut să se mențină independentă, lucrând în primul rând cu mijloacele psihoterapice ale sugestiei și credinței.

Sanctuarele lui Esculap erau adevărate locuri de recreație, unde bolnavii din toate categoriile sociale veneau să consulte pe zeu. Se făceau în aceste sanctuare mult misticism și un pic de șarlatanism care impresiona pe bolnavii credincioși. Veniți în temple cu ferma convingere că zeul le va ajuta, bolnavii erau pregătiți sufletește pentru a se supune puternicei sugestii a preoților, pe cari nici de cum nu trebuie să-i considerăm ca simpli șarlatani ci ca iscusiți terapeuți, cari adesea stăpâneau și foarte remarcabile cunoștințe empirice de medicină. Astfel putem foarte bine să ne explicăm, privind lucrurile sub prisma critică a medicinei moderne, multe din vindecările miraculoase, săvârșite în temple.

Când lumea antică greco-romană a deschis drumul cultelor orientale, Esculap a început să aibă drept rival pe zeul egiptean Serapis, care dotat cu aceleași atribuțiuni medicale, i-a luat o

parte din credincioșii săi, ajungându-se în sfârșit la o sincretizare a acestor două divinități.

Când creștinismul a început să se răspândească, Esculap-Serapis, devenit zeul mântuitor, „Soter“ par excellence și în înțelesul mai larg al cuvântului, a netezit mult calea pătrunderii ideii de Izbăvitor a lui Isus Christos*).

Bolnavii și infirmii, cărora adesea medicul laic nu le mai putea ajuta, soseau în cete pe jos, călări sau pe tărghi la zeul pentru care nimic nu era imposibil. Categoria principală a clientelei era formată din femei. (Fig. 10). Bolnavii veneau să consulte pe zeul mântuitor pentru boalele cele mai variate și mai grave, ca paralizii, boale de plămâni și foarte des pentru cazurile de slăbire și pierdere a vederii. Femeile cerau mai ales ajutor împotriva sterilității. Un Tesalian, Pandaros, cere zeului să-l scape de petele ce le avea pe frunte, un alt bolnav din Mitilena vine în sanctuar pentru că îi cădea părul de pe cap și i-se înmulția părul pe față.

*) Schon die weltschmerzliche Stimmung der heidnischen Zeit am Ausgange des Altertums hatte „Reinheit“, „Trost“, „Entsühnung“, „Heilung“ in der Religion gesucht und dem *Heilgott*, dem Aeskulap, eine besondere Verehrung dargebracht. *Harnack* bemerkt über den Aeskulapkult und seine Beziehungen zur christlichen Religion: „Von Rom aus hat er (der Kult) sich über den ganzen Westen verbreitet, hie und da verschmolzen mit dem Kultus des Serapis und anderer Gottheiten, ihm zur Seite und untergeordnet der Kultus der Hygea und Salus, des Telesphorus und Somnus. Dabei erweiterte sich die Sphäre dieses heilenden Gottes immer mehr: er wurde zum „Soter“ schlechthin, zu den Gott der in allen Nöten hilft, zu dem „Menschenfreunde“ (φιλανθρωπότατος). Je mehr man in der Religion nach Rettung und Heilung ausschaute, desto mehr wuchs das Ansehen des Gottes. Er gehörte zu den alten Göttern, welche dem Christentum am längsten Widerstand geleistet haben. Darum begegnet er auch in der alten christlichen Litteratur nicht selten. In der zweiten Hälfte des zweiten Jahrhunderts und im dritten war der Aeskulapkultus einer der verbreitetsten. Man reiste zu den berühmten Heilanstalten des Gottes wie man heute in die Bäder reist; man rief ihn an bei den Krankheiten des Leibes und der Seele: man brachte ihm, den θεός σωτήρ die reichsten Geschenke; man weihte ihm das Leben. Ungezählte Inschriften und Bildwerke bezeugen das“. *Harnack*, „Medizinisches aus der ältesten Kirchengeschichte“, S. 94—95). — Citat din: *Iwan Bloch*, „Byzantinische Medizin“, în: *Th. Puschmann*, „Handbuch der Geschichte der Medizin“, (vol. I), pag. 494—495.

În poeziile homerice boalele erau considerate mai întotdeauna ca pedepse ale zeilor. Deci orice intervenție omenească fără ajutorul zeilor este fără folos. Credința aceasta de bună seamă că s'a menținut în tot timpul antichității la poporul simplu, pe care nu îl putea atinge scepticismul de mai târziu al claselor înstărite.

Tratamentele aplicate în diferite sanctuare variau foarte mult. La unele tendința spre misticism era dominantă, la altele li-se îngăduia preoților să lucreze mai mult sau mai puțin și cu mijloacele empirismului. Astfel în unele temple vindecările luau aspectul de miracole, datorite aparițiunii în vis a zeului și a fiicei sale Higia. În altele însă adesea vedem făcându-se adevărate cure medicale dirijate de preoți cu experiență, cari se foloseau de nimbul zeității pentru a acoperi și justifica intervenții adesea foarte reale.

Sugestia intervenției supranaturale vindeca în multe cazuri imediat pe credincioși. Alteori vindecarea se producea mai târziu, grație consultațiunilor și povețelor bune date de preoți sau — cum credeau bolnavii, — în vis de către zeu. De multe ori indicația dată era bizară. Foarte frecvent se întâmpla ca preoții templelor să explice a doua zi rostul viselor. În timpul când cultul lui Esculap era în culmea înfloririi, activitatea zeului nu mai era concepută directă, ca a lui Apollo. Zeul nu intra în legătură directă cu suferințele oamenilor ci indica calea vindecării numai în vis. Intervenția preoțimii ca mediatori între Esculap și bolnavi deosebește în mod fundamental cultul lui de al

Fig. 10. — Ex voto din Panonia: Uter. (Muzeul Național Maghiar din Budapesta. După Korbuly).

altor zei vindecători greci. Tălmăcirea visurilor de către preoți ducea la prescripțiuni de reguli elementare de igienă, ca dietă, băi, masaj, cari aplicate în cadrul situației minunate a sanctuarului și înconjurate de tot confortul, duceau în cele mai multe cazuri la rezultate bune. Intr'un caz de dispepsie găsim următoarea prescripție citată de Lavedan: „Să nu te superi niciodată! Să ții un regim alimentar special! Să alergi mult în gimnaziu! Să faci preumblări cu picioarele goale, înainte de a te duce la băi! Să faci gargară!“.

În general apa juca un mare rol atât la băut cât și la băi. Ori de câte ori vindecarea se obținea prin metodele naturale, ea era totuși considerată ca un miracol al zeului.

Uneori nu apărea zeul personal în vis, ci își trimitea copiii sau șarpele divin.

Nimeni nu putea pătrunde în locul sfânt, dacă nu era purificat. Intrarea era oprită femeilor cari urmau să nască și muribunzilor. Pentru a veni în ajutorul acestora, s'au clădit pentru ei, în afara sanctualelor, încăperi speciale (Pausanias). Bolnavii nu pătrundeau imediat în sanctuar. Întâi trebuiau să treacă printr'o pregătire de curățire trupească și sufletească. Făceau băi repetate, posteau, aduceau jertfe, cetiau tablele votive și ascultau povestirile preoților despre vindecările miraculoase. Actul principal — după purificare — era *incubația*, adică dormitul în templu, un obicei de origină egipteană. Somnul era considerat ca o stare favorabilă pentru primirea inspirației și destăinuirii divine. Bolnavul se culca pe pielea unui animal proaspăt jertfit în sanctuarul templului. Puternic sugestionat prin practicile pregătitoare, uneori poate și toropit de o băutură narcotică, bolnavul adormea. Preoții făceau pregătirile necesare pentru ca în momentul oportun să-i apară bolnavului zeul. Probabil coridoarele subterane serveau acestui scop. În sanctuar era lumină puțină, mirodenii înbalsamau atmosfera. O liniște absolută stăpânea. Bolnavul vedea în vis apărând zeul singur sau însoțit de copiii și șerpii săi. Zeul vorbea cu el, indica remediul și tratamentul de urmat, cât și actele religioase de recunoștință pe cari cei vindecați erau obligați să le îndeplinească. Dacă aparițiunea nu se întâmpla în prima noapte (adică în realitate preoții nu considerau pe bolnav îndeajuns de pregătit pen-

tru intervenție și sugestie) incubajia se repeta până ce în sfârșit miracolul se sevărșea. Înainte de aparițiunea zeului, de obicei se auzeau voci misterioase și începeau să se plimbe prin camere șerpi îmblânziți. Adesea zeul și ajutoarele sale făceau chiar și mici intervențiuni chirurgicale.

Există multe inscripțiuni votive, în care bolnavii descriu aparițiunea zeului și vindecarea lor.

Incubajia s'a practicat până în secolul al V-lea după Christos. Ea a fost transmisă dela Greci și la Romani și se găsește la multe popoare orientale chiar și până în zilele noastre.

Intr'o comedie, reprezentată la Atena în anul 386 înainte de Christos, „Plutus“ de Aristofan, se descrie o zi petrecută de un credincios în Epidaur. Este o satiră îndreptată contra credincioșilor lui Esculap și împotriva curelor din temple. E evident ca în vremea aceasta scepticismul față de aceste practici era foarte răspândit între orășenii Atenei.

În epoca romană instalațiunile dela Epidaur sunt mult mai confortabile și mai vaste, așa că bolnavii puteau să staționeze aici timp mai îndelungat. Tot mai mult ai impresia că e vorba de un sanatoriu în înțelesul modern. Tratamentele miraculoase rămân ca formă, dar cura medicală propriu zisă se substituie din ce în ce mai mult. Din aceasta epocă avem ordonanțe medicale lungi, date natural în numele zeului, în cari e vorba uneori de tratamente foarte raționale.

Dintre numeroasele vindecări relatate de inscripții sunt foarte frecvente cazurile în cari bolnavii cu vederea scăzută sau chiar orbi și-au recăpătat lumina ochilor. Se cunosc 44 de inscripțiuni provenite din secolul al VI-lea înainte de Christos, cu povestea unor bolnavi. Pausanias citează 6 descrieri votive (stele), toate cu numele bolnavilor vindecați, cu analiza boalelor și indicarea curei prescrise. Trei inscripții sunt complete (*Kavvadias*). Sunt cam de 170 cm. înalte, 75 cm. late și au acelaș caracter de litere și formă de inscripție. După *Herzog* ele sunt din jumătatea a două a secolului al IV-lea înainte de Christos. În ele se relatează câte 20—25 de vindecări, în total vreo 130 de miracole. Descrierile sunt mici povestiri precedate de un titlu care le anunță și le rezumă. Iată câteva exemple:

1. O femeie cu numele Arate suferea de ascită. Mama ei

pleacă la Epidaur ca să doarmă și să viseze. Ea doarme și are o viziune: Zeul i-a tăiat capul fiicei sale și a răsturnat-o apoi cu capul în jos. Apa eșia din abundență și zeul, după ce a golit-o de apă, a îndreptat din nou corpul și a reșezat capul la locul lui. După ce mama a avut aceasta viziune, se reîntoarce la Lakemon și găsi fata, care a avut acelaș vis, complet vindecată.

Fig. 11. — Stelă votivă greacă. (Săni, ochiul dicament în ei, a doua și un picior bolnav, după Holländer).

plecat cu vederea complet vindecată. În timpul somnului zeul i-ar fi spus că în amintirea vindecării trebuie să așeze în templu un porc de argint.

5. Agestratos s'a tămăduit imediat de dureri groaznice de cap, cari îi turburau somnul.

6. Georgias din Herakleia, care avea o săgeată în piept cu

2. O altă femeie, Cleo a fost cinci ani însărcinată, fără să poată să nască. După ce se roagă zeului și doarme în templu, naște în curând în afara lăcașului sfânt, un copil sănătos. Copilul după naștere a putut să alerge imediat.

3. Isthmonike a fost însărcinată timp de trei ani și a născut a doua zi, în afara sanctuarului, după ce dormise și visase în templu.

4. Ambrosia, oarbă de un ochiu, s'a vindecat de boală, deși era necredincioasă. În timpul somnului i-a apărut în vis zeul Esculap și după ce i-a deschis ochii și i-a introdus un medicament în ei, a doua zi ea s'a sculat și a plecat cu vederea complet vindecată.

răni purulente, după ce a dormit o noapte în templu, s'a sculat dimineața cu săgeata în mână.

7. La fel s'a vindecat și Euhippas care avea o săgeată în obraz.

Aceste două vindecări fac să se creadă că preoții sanctua-
relor dădeau probabil băuturi anesteziante și făceau operații.

8. Hermon din Thasos a fost vindecat de către zeu de or-
bire. Neplătind onorariile cuvenite, iar a orbit. După ce a revenit
cu pocăință la templul lui Esculap și și-a îndeplinit obligațiile,
zeul l-a vindecat din nou.

9. Pentru a da o idee despre aceste vindecări, este semni-
ficativă descrierea cazului unei femei din Troizena, care suferea
de tenie. Ea s'a dus și a dormit o noapte în templul lui Esculap
din acea localitate. În vis i-a apărut fiul zeului, care pentru a-i
scoate tenia a început prin a tăia capul bolnavei, dar pe urmă
s'a văzut în neputință de a repune capul pe gâtul bol-
navei. A fost nevoie ca cu toată graba să se alerge la Epidaur
pentru a invita pe Esculap să vie la Troizena. În acest timp s'a
luminat de zi. Preotul a văzut într'adevăr și nu numai în vis,
cum capul Aristagorei era despărțit de corp. Când a sosit Esculap,
bolnava a avut al doilea vis. A visat că Esculap, venind din
Epidaur i-a repus capul la loc și apoi i-a spintecat burta și i-a
extras de acolo tenia. După aceea i-a cusut burta și bolnava s'a
vindecat.

Această vindecare și povestire ne permite să înțelegem că
preoții din Epidaur erau geloși de concurența Troizenei și deci
răspândeau vestea că preoții orașului rival au comis o eroare
de diagnostic, crezând probabil că tenia se găsește în cap și nu
în abdomen și în al doilea rând că pentru a repara această
greșală au fost nevoiți a recurge la zeul autentic din Epidaur.

O alta relatare spune că după o vindecare miraculoasă
a urmat înființarea unei noi filiale în orașul vecin Halieis,
grație transportării fără voe a șarpelui prin căruța care ducea
bolnavul acasă. Tot grație unui miracol s'a înființat filiala din
Sikyone.

Tabelele citate conțin nu numai relatări de vindecări mira-
culoase dar și pedepse și oracole. Astfel, copilul Aischines suin-
du-se pe un pom ca să poată să vadă în templu cum dorm bol-

navii, a căzut, pedepsit de zeu, și și-a spart un ochi. Cerând zeului iertare, acesta l-a vindecat. Uneori veneau la templu părinții cari și-au pierdut copiii, cerând zeului un oracol pentru a-i putea regăsi.

Uneori, chiar destul de des, zeul refuza intervenția sa. Astfel, în „Plutus“ de Aristofan vedem un personaj care este gata a părăsi templul, plângându-se că zeul refuză sistematic să-i apară în vis sau să i se manifesteze printr'un semn sau într'o formă oarecare și nu face nimic pentru a-l vindeca.

Serviciile făcute de Esculap nu erau gratuite, darurile primite dela bolnavi erau adeseori scumpe și preoții profitau de ele. Erau preferite comestibilele și metalele prețioase. Pentru o cură miraculoasă s'a dat odată o ofrandă în valoare de patru milioane lei. Pe de altă parte însă un copil bolnav și sărac, Euphanes din Epidaur, a promis zeului ca plată în caz de vindecare niște oșcioare (arșici) de jucărie. Promisiunea a fost acceptată și copilul s'a vindecat. Un ex-voto din timpul Cezarilor arată că bolnavii Valerius Symphorius și Protis au dăruit zeului pentru vindecarea lor o statuie în bronz, un colier de aur cu ornamente de șerpi, cântărind o jumătate de livră și un cuțit de argint de aceeaș greutate. Pretențiile de onorar ale preoților erau de obicei în raport cu averea bolnavilor, lucru pe care îl recomandă și Hipocrat medicilor laici. Adesea onorariile erau proporționale cu necredința. Ambrosia (din Atena, oarbă de un ochiu, nu credea în vindecările miraculoase și își manifesta pretutindeni această părere. Inrăutățindu-se boala, s'a hotărât totuși se apeleze la zeu. Zeul îi apare în somn și-i spune că o va vindeca, cere însă în schimb ca ea să așeze în templu un porc de argint, în amintirea prostiei ei. Bolnava s'a executat și zeul a vindecat-o. Zeul e nemilos față de neplatnici. Hermon din Thasos, orb vindecat, refuză să plătească onorariul. E pedepsit cu o nouă orbire. Bolnavul se pocăește, promite solemn că se va ține exact de obligațiuni și recapătă dela zeu vederea.

Echedoros din Tesalia primește bani dela un bolnav vindecat ca să ridice zeului o statuie și păstrează suma. Zeul atuncia îl pedepsește cu boala de care scăpase cel vindecat. Când nu indică zeul, adică preoții, felul darului, bolnavii alegeau obiecte despre care presupuneau că fac plăcere divinității. Se gravează

pe table de marmoră sau pe o piatră ordinară sau aurită istoria vindecării, care astfel rămâne eternizată în templu. Uneori inscripțiile sunt metrice în formă de imnuri de laudă lui Esculap. Se spune că și Hipocrat, studiind aceste inscripții, s'a folosit mult de învățăturile rezultate din ele în practica sa medicală. Un alt medic din antichitate a găsit într'un ex-voto de felul acesta o bună rețetă contra mușcăturii șerpilor veninoși. În sfârșit cei însănătoșiți aruncau ca semn al recunoștinței monede de aur și argint în izvorul sacru. Alteori se ofereau basoreliefuri, reprezentând scene de adorațiune și rugăciune, vase prețioase, bijuterii, obiecte de toaletă și îmbrăcăminte. Adesea ofranda era o statueta reprezentând bolnavul vindecat. O altă formă de ex-votouri, cele mai uzitate, erau niște icoane sau statuete ce se depuneau în anumite locuri rezervate în templu, cari reprezentau în metal prețios, piatră sau teracotă, poate și în ceară, imagina redusă a organelor sau membrilor vindecate (ochi, nas, gură, urechi, dinți, capete, inimă, mâini, picioare, organe genitale bărbătești sau femeiești). (Fig. 10, 11, 12). Unii autori cred că aceste piese votive reprezentând organe bolnave nu se ofereau numai după vindecare, ca dovada recunoștinței, ci și înainte de tratament pentru ca zeul să vadă prin ele ce-l doare pe bolnav. (Fig. 12).

Fig. 12. — Bolnav aducând un ex-voto care reprezintă o gambă cu varice. (Relief din Asklepieionul din Atena. După Holländer).

Obiceiul acesta s'a păstrat și la popoarele creștine până în zilele noastre. Astfel de ex-votouri se pot vedea în bisericile

creștinilor ortodoxi și catolici, așezate în fața icoanelor vindecătoare ale Fecioarei și ale Sfinților.

Inventarele găsite în templul din Epidaur dovedesc că lista darurilor primite era ținută la zi. Inventare asemănătoare se cunosc și dela Asklepieionul din Atena.

VIII.

HIGIA.

Zeița greacă Higia (Hygieia; lat. Hygia, Dea Salus) e personificarea sănătății, protectoarea vieții, cea care patronează prescripțiile medicale, adică zeița igienii (în înțelesul vechiu, mai larg). Ea pătrunde cu mult mai târziu în credințele și cultul greco-roman. Concretizarea personalității ei pare a deriva din unele credințe arhaice despre zeița Palas-Atena (Minerva), care adesea joacă acelaș rol ca și Higia. Unii autori cred de-a dreptul că ea și Atena au fost la început o singură divinitate sub două aspecte diferite. În orașul Atena ea apare abia în secolul al V-lea î. Chr. Chiar în acest secol ea nu există în Epidaur, unde abia după anul 420 î. Chr. începe să joace un rol. Când credințele în ea și în cultul ei luaseră o formă mai concretă, ea intră în familia lui Esculap, fiind considerată fiica lui. Atunci când ea este împreună cu Esculap, ea poartă remediile de care are nevoie zeul pentru bolnavii săi. Higia juca un rol mare în Atena și Pelopones. Cele mai vechi urme ale cultului ei s'au găsit la Titan, aproape de Sikyone. Sanctuarul lui Esculap din Atena este consacrat și fiicei sale. Preotul lui poartă numele de preot al lui Esculap și ale Higiei. Împreună cu ea suntenerate surorile ei Iaso, Panakeia și Aiglea. Ea își păstrează însă un oarecare primat față de ele. În cursul secolului al IV-lea înainte de Christos, personalitatea ei este bine stabilită și cultul ei organizat.

Sub influența Atenienilor, zeița este primită și în sanctuarul din Epidaur, unde capătă un templu propriu abia cu mult mai târziu. Cultul ei se întinde în Pelopones, mai ales în nordul Greciei și în Asia mică. Ca și în Atena, Higia obține în Asclepieele din Kos și Pergamon un loc aproape egal cu al lui Esculap.

O găsim foarte venerată și în Megara, Elate, Delos, în Tracia și în Mesia. Sub influența Pergamului, sanctuarele Higiei se înmulțesc îndeosebi în Asia mică. Din Grecia cultul ei pătrunde și la Romani, probabil la începutul secolului al IV-lea. Aicea ea se numește adesea și Valetudo sau este sincretizată cu o veche zeitate italică Salus, luând numele de Dea Salus.

Iconografia Higiei este foarte bogată și variată. Ea este reprezentată ca o fată tânără, frumoasă, plină de bunăătate, întovărășită totdeauna de șarpele tatălui ei Esculap*).

Ea are de obicei într'o mână un vas din care se adapă șarpele ținut în 3 mână cealaltă (Fig. 13). Aproape totdeauna e reprezentată stând în picioare, foarte rar șezând pe un tron. Vasul concretează vasul cu medicamente.

Câteva opere de artă antică cu Higia sunt următoarele.

Fig. 13. — Higia. (Muzeul Vaticanului, Roma).

*) E de remarcat faptul că și zeița Palas-Atena, cu care la început se confunda Higia, e reprezentată adesea cu un șarpe la picioarele ei, simbolul chtonic. Astfel când Atena-Higia a trecut în familia lui Esculap, n'a fost greu să se confunde șarpele ei cu șarpele zeului vindecător.

La Megara se află un grup al lui Esculap și Higiei datorit lui Briaxis. Un grup analog din Kos a fost sculptat de fii lui Praxiteles. Aceste opere mari s'au pierdut; ni s'au păstrat însă din aceasta epocă mai multe basoreliefe, mai ales de la templul din Atena. Chipul ei îl găsim adesea și pe numeroase vase și monede grecești. La Roma, în timpul împăraților, se obișnuia a se modela capul zeiței după figura unor femei contemporane, cari cunoșteau arta tămăduirii. Impărăteasa Domitia a servit ca model statuiei Higiei din Muzeul Național din Berlin. *Reinach* reproduce 32 statui ale Higiei. Cele mai multe se află azi în muzeele din Atena, Epidaur, Berlin, Roma și Paris. Intre cele mai renumite menționăm statuia din Muzeul Statului, din Berlin, cea din Muzeul Capitolin din Roma (portret), o altă statuie (portret) din Muzeul Statului din Berlin, statuia cu brațele rupte din Muzeul Vaticanului găsită la Ostia, una deosebit de frumoasă din Muzeul Vaticanului, care reprezintă pe zeiță, adăpând șarpele (fig. 13) și în sfârșit una din Muzeul Național din Roma, din marmoră, datând din jumătatea secolului al IV-lea d. Chr.

IX.

TELESFOR.

Telesfor (Telesphoros) este o divinitate vindecătoare din familia lui Esculap, care apare mai ales în epoca elenistă. Cultul său este strâns legat de al lui Esculap și al Higiei. Indesebi este considerat ca geniul convalescenței, al viselor salvatoare sau chiar al somnului. Unii îl consideră ca și pe fratele său (foarte rar reprezentat) Akesis, drept zeu al secretului medical, sincretizat cu zeul egiptean din epoca elenistă Horus-Harpocrat.

Deobicei el este colaboratorul lui Esculap și apare în vis împreună cu el, aducând criza și liza în decursul boalei. El are deci în actul vindecării un rol activ, în contrast cu pasivitatea lui Esculap. Mulți credincioși, mai ales în timpul declinului păgânismului, i-au creiat un cult particular, adorându-l ca pe un zeu cu acțiune și putere personală. Cultul său pare a fi originar din Tracia sau Iliria, pe de altă parte prin o sincretizare cu Horus-Harpocrat și din Egipt; din Grecia a fost dus și la Roma. Un oracol ordonă adoptarea lui la Pergam, unde cultul său a ajuns la o im-

portanță foarte mare. Era mult venerat și în Bitinia și pe insulele Lesbos și Samos, în Lidia și Frigia. La Epidaur și Atena a pătruns mai târziu. După *Holländer* Telesfor ar fi identic cu Eua-merion sau după versiunea epidauriană cu Akesis, care adesea are în mitologie și o personalitate proprie, fiind considerat ca nepot al lui Esculap și fiu al lui Machaon sau al lui Alexanor.

Arta greacă îl reprezintă pe numeroase basoreliefe și statuete sub forma unui copil învelit până la picioare într'o manta largă, cu capul acoperit de o glugă. (Fig. 7). Figura sa imaginează pe bolnavul abia sculat din boală, slăbănog și bine învelit. Mantaua și gluga par a indica o origine tracică. După

Fig. 14. — Monedă grecească cu Esculap, Higia și Telesfor. (După J. Guiart).

unii, această manta-pelerină conică ar simboliza ventuza. Într'o statueta descoperită de *Wiegand* în termele împărătesei Faustina, Telesfor ține în mână instrumente chirurgicale. În reprezentările mai târzie, el ține în mâini un sul de hârtie, din care studiază. Rareori apare singur, de obicei cu tatăl său. Uneori se găsesc reproduceri de ale sale, din bronz și teracotă. De obicei stă în picioare, foarte rar în genunchi. *Reinach* reproduce 15 statuete de ale lui Telesfor și trei grupuri unde figurează împreună cu Esculap și Higia. Il mai găsim uneori reprezentat pe monezi din timpul împăraților, mai ales Commodus, Caracalla și Geta. Cu ajutorul numismaticii se poate urmări cultul său în toată Asia.

X.

CULTUL LUI ESCULAP ÎN SICILIA ȘI ÎN RESTUL ITALIEI.

Cultul lui Esculap a trebuit să pătrundă fără îndoială în peninsula italică prin coloniile grecești din Sicilia și din sudul Ita-

liei. Ruinele templului lui Esculap dela Agrigent și statuiele sale antice dela Siracuza, foarte bine conservate, dovedesc îndeajuns grandoarea și amploarea cultului său în Sicilia. Dar acest pământ al cutremurelor și erupțiunilor vulcanice nu a fost propriu pentru a ne păstra prea multe temple și clădiri. La Agrigent abia s'au putut scoate câteva resturi din templul zeului vindecător. Se pare că aici (intemeierea s'a întâmplat probabil în secolul al VI-lea î. Chr.), a existat o statuie a zeului, sculptată de Myron.

În muzeul din Siracuza există o frumoasă statuie al lui Esculap, bine conservată. Ea e relativ mică și cam grosolană. Zeul e reprezentat în atitudinea sa tipică, stând în picioare și cu șarpele său. Statuiei Higiei îi lipsește capul. Liniile sunt fine, porțiunile juste. Ea datează probabil din epoca greacă, nu ca cea a lui Esculap, din cea greco-romană. Și în aceasta foarte frumoasă statuie, zeița este în atitudinea obișnuită, în picioare, cu șarpele înfășurat pe antebrațul drept. Inscricții relative la cultul lui Esculap, nu s'au putut găsi până acuma în Sicilia.

Pătrunzând cultul lui Esculap și al familiei sale în Italia, el a suferit în lumea romană oarecari modificări. Fără îndoială în sistemul religios al statului roman sunt multe puncte comune cu mitologia elină. Astfel și cultul esculapian s'a putut ușor greșa în Roma*).

În anii 291—293 î. Chr. a bătuit în Roma o groaznică epidemie de așa numită ciumă. Poporul în disperarea sa consultă oracolul din Delfi, care recomandă să aducă din templul lui Esculap din Epidaur statuia zeului sau șarpele lui. Senatul roman trimite o delegație la Epidaur. Zeul se milostivește de streini și le dă șarpele său divin, care pune capăt epidemiei. Când deputația admira statuia zeului, a eșit de sub ea un șarpe, care s'a furișat prin oraș și s'a așezat pe prora vasului Romanilor. Aceștia crezând că e însuși Esculap în formă de șarpe, au plecat cu pânzele întinse spre Roma. Când urcau Tibrul, șarpele s'a furișat din corabiei în mlaștinile de pe insula Tiberină, arătând astfel dorința

*) Și în Franța adevărat în vechea Galie, mai ales în Vendée, se află urmele cultului lui Esculap din epoca galo-romană. În Africa există un templu al lui Esculap și al Higiei în Lambesis. Mai sunt urme al cultului lui Esculap la Cartago și Tingad. Natural acest cult a ajuns aici prin intermediul Romanilor. Deasemenea după săpăturile nouă italiene se vedește că ei erau venerați și în Leptis Magna.

zeului de a locui aici. (Fig. 15; Ovidiu: *Metamorfozele*. C. XV). Epidemia s'a oprit ca prin minune, cetățenii orașului etern i-au ridicat lui Esculap drept recunoștință un templu pe insulă. Ruinele sale se văd și astăzi lângă biserica sfântului Bartolomei. Insula a fost botezată insula lui Esculap. În jurul sanctualelor s'au zidit obișnuitele anexe. În templu s'a așezat o corabie de aur cu șarpele divin încolăcit pe proră. Între ruinele acestui templu, s'au găsit inscripții cu 4 vindecări asemănătoare celor din Epidaur,

Fig. 15. — Șarpele lui Esculap debarcând în Insula Tiberină.
(Moneda antică. După J. Guiart).

datând din secolul al II-lea sau III-lea după Christos. Tot în onoarea zeului un vas al flotei romane purta numele lui Esculap. Însăși insula care era alungită, a fost astfel înconjurată de ziduri, încât imita forma unei corăbii. Există și astăzi un fragment al acestor ziduri în extremitatea de sud a insulei, pe care se distinge bustul lui Esculap cu bastonul serpentar în mână.

Din tablele votive găsite pe insula Tibrului și publicate de *Grüter* amintim două: Un soldat orb Valerius Aper a implinit oracolul să amestece sângele unui cocoș alb cu miere și să facă o alifie cu care să-și frece ochii timp de trei zile. Reprimindu-și

vederea a venit să mulțumească zeului în fața întregului popor. Chrysermos scuipând sânge a fost sfătuit să bea sânge de taur. Îndeplinind sfatul zeului s'a vindecat.

Fig. 16. — Medicul lui August, Antonius Musa ca Esculap. Muzeul Vaticanului, Roma.

ratului August, care din recunoștința pentru serviciile făcute, a ridicat o statuie medicului său Antonius Musa, reprezentându-l ca zeu al medicinei și plasându-i statuia în templul lui Esculap. (Fig.

Cea mai mare serbare a lui Esculap se ținea la Roma, la calendele lui Ianuarie. Ritualul e acelaș ca și la Greci. Mai târziu cultul s'a transformat mai ales în urma influențelor orientale. Romanii au asociat zeului grec și cultul unei divinități pur latine, Veiovis, care era venerat de asemenea în Insula Tiberină. În epoca influențelor orientale Esculap se sincretizează cu Serapisul egiptean. Reprezentarea zeului la Romani a rămas identică ca și în Grecia: Un bărdat viguros și respectabil, alături de Higia și Telesfor.

În legătură cu acest cult trebuie să amintim onoarea cea mai mare ce a fost acordată vreodată unui medic: omagiul împă-

16). Azi ea se află în Muzeul Vaticanului din Roma. Medicul este reprezentat tânăr, cu o figură frumoasă, zâmbitoare, sprijinindu-se pe un baston în jurul căruia se încolăcește un șarpe, iar la picioarele găsim „omphalosul” „buricul” (centrul lumii) simbolizând că toată puterea divină de vindecare o are dela Apollo, tatăl său.

Esculap și Higia au figurat și pe numeroase monede romane. Se găsesc atât în timpul republicei romane cât și sub împărați. Ii mai găsim figurând pe monedele bătute de orașele pontice: Histria, Kallatis (Mangalia) și Tomi (Constanța), (*Moisil*).

X.

CULTUL LUI ESCULAP ȘI CREȘTINISMUL.

Sanctuarele lui Esculap, după ce au atins splendoarea lor în secolul al II-lea și al III-lea d. Chr., au continuat a funcționa până în secolul al IV-lea și chiar al VI-lea al erei creștine. Grandoearea cultului său în aceste epoci târzii este documentată și prin faptul că neoplatonicianul Proclus, care a trăit la Atena, dela 410—485 d. Chr., se declară credincios devotat al lui Esculap. Credința în zeu și cinstirea cultului său erau așa de mari și atât de infiltrate în popor, încât foarte mult timp a reușit să se mențină chiar și după introducerea creștinismului. O dovadă a puterii de menținere o găsim și în faptul că spre sfârșitul secolului al IV-lea Sfântul Eremia combate foarte mul credința acelor cari își căutau sănătatea în sanctuarele zeului păgân. Chiar pe la 500 d. Chr. găsim la primii creștini elemente luate din cultul lui Esculap.

Venerarea lui Esculap devenise în vremea imperiului roman tot mai mare și mai adâncă. Zeul ajunge pe o treaptă tot mai înaltă, până ce către sfârșitul păgânismului el devine unul din ziii cei mari de tot, luând uneori chiar locul lui Iupiter. Totodată se aprofundează ideea de Salvator, Mântuitor. Esculap „Salvatorul”, este cel din urmă zeu păgân care mai poate rezista creștinismului, chiar după ce el deveni religie de stat. Pe de altă parte însă, concepția de salvator adâncită prin misticismul oriental importat și prin formele liturgice de venerațiune tot mai impre-

sionante, netezește căile pentru o grefare a ideilor nouă creștine*).

Cu încetul, sub influența evenimentelor politice și sociale, a războaielor și epidemiilor, misticismul înfloritor părăsește pe Esculap, „Soter” mai mult al trupului și se îndreaptă cu pasiune spre credința nouă a învățaturii lui Christos, considerat și adorat ca Mântuitorul tuturor suferințelor fizice și mai ales morale. Medicina sacerdotală a preoților cultului lui Esculap dispăre, ca în locul ei să ia ființă medicina religioasă creștină, în care rugăciunile, postul, ungera cu sfântul mir, etc. sunt considerate tot ca remedii contra suferințelor fizice și morale.

XII.

CULTUL LUI ESCULAP IN PANONIA**).

Sub Traian sediul Legiunii II Adiutrix era la Aquincum, a cărui istorie a rămas strâns legată de aceasta legiune. Ca și în toate orașele cucerite, viața socială se oglindește în inscripțiile săpate în piatră.

Dintre inscripțiile în legătură cu cultul lui Esculap și Higiă, menționăm altarul descoperit cu ocaziunea unor lucrări de canalizare în Buda-Veche (Óbuda) în 1914, ridicat de medicul militar Timartius, având următoarea inscripție (întregită):

Aesculapio Timartius castrensis medicus
legionis II adiutricis sub Quinto Fuficio
Cornuto consule designato.

Grație datelor menționate în această inscripție se poate stabili că altarul datează din mijlocul secolului al II-lea, întrucât Fuficius Cornutus la 142 era legatul Panoniei inferioare și consul între 144—146.

Tot un medic militar ridică un altar frumos în onoarea lui Esculap în Buda-Veche (Óbuda), citat în C. I. L. III no. 3413,

*) Cf. ideile exprimate de Harnack (v. notele cap. „Medicina sacerdotală”) și ale lui Pârvan (în cele următoare).

**) După Korbuly.

dar care în prezent este considerat ca pierdut. Avea următoarea înscripție (întregită):

Asclepio et Hygiae Marcius*) Marcellus
medicus sub curagente Publio Valerio
Praesente evocato votum solvit libens
merito.

Altă tablă votivă în onoarea lui *Esculap* și *Higia* a fost găsită în Iunie 1914 tot în Buda-Vecse (Óbuda) în locul unde se crede că era situat spitalul roman. Avea următoarea înscripție:

Fig. 17. — Tablă votivă a lui T. Aper, găsită la Aquincum.
(După Korbuly.)

AESCVLAPIO · ET · HYGI
AE AVG · SACRVM
T VENUSIVS · T · F · MENE · APER
[P]RAENE · OPT VALETUDI · V · S · L · L · M
V · KAL · OCTOB · POSVIT

Se citește:

Aesculapio et Hygiae Augustis sacrum Titus Venusius Titii filius Menenia (sc. tribu) Aper Praeneste optio valetudinarii votum solvit libens laetus merito. V Kalendas octobres posuit.

Tabla a fost ridicată de Titus Venusius Aper originar din Praeneste (Italia mijlocie) zeilor vindecători în ziua de 27 Sept.

*) Sau Marcus (?).

De aici a ajuns în Muzeul Național o statuie de marmoră a lui Esculap. Deși este puțin deteriorată, pare a fi o copie a statuii zeului din Pergam. Are 30 cm. înălțime. Era așezată în sanctuarul zeului din Brigetio. Tot de aici provine un relief reprezentând pe Esculap și un ex-voto, toate depuse în Muzeul național din Budapesta.

De o deosebită stimă se bucura și Hìgia, căreia i se ridică altare dedicate de obicei împreună cu tatăl său. În 1887 s'a găsit lângă Dunăre capul unei femei, probabil al Hìgiei. (Depus tot în Muzeul național). În acest muzeu se mai găsește o statuie completă a Hìgiei, provenită tot din Brigetio. Aici s'a mai descoperit și o tablă votivă în care se amintește de un sanctuar ridicat în onoarea lui *Apollo și Hìgia*, de către Quintus Ulpus Felix „augustalis“ al municipiului Brigetio în apropierea unui *fons salutis*.

PARTEA II.

Cultul lui Esculap și al Higiei în Dacia Superioară.

I.

CÂTEVA CONSIDERAȚIUNI ASUPRA DACIEI SUB ROMANI.

Cercetările mai nouă, mai ales ale regretatului *V. Pârvan* și ale școalei sale ne dovedesc tot mai mult că Dacia a fost influențată de civilizația romană și implicit și de cea greacă mult timp înainte de cucerirea ei de Traian. Încă din ultimele decenii ale republicei începuse pe căile netezite de înainte prin comerțanți greci și romani, o penetrare romană a lumii dacice, pe care nici decum nu trebuie să ne-o gândim atât de primitivă, precum se credea până de curând. Cucerirea Daciei a fost o necesitate pentru imperiul roman, nu numai din punct de vedere politic și militar, ci și economic. Când legiunile lui Traian au intrat în Dacia (fără a fi nimicite cu desăvârșire semințiile dacice) ele au găsit aicea o lume destul de sensibilizată pentru a recipia civilizația greco-romană.

În locul populației rărite Traian a pus bazele unei vieți romane, aducând în Dacia cucerită numeroase elemente de colonizare din toată întinderea împărăției romane, mai ales însă din Italia, cari împreună cu funcționarii, negustorii și meseriașii veniți în Dacia, s'au putut organiza sub scutul legiunilor trimise aici pentru pază, ducând o viață socială și politică romană. Traian nu adusese numai masa mare de coloniști din centrul împărăției romane, cu proletariatul ei rural ahtiat după pământ, ci a fost nevoit să aducă și elemente străine din provinciile cari

intrau în compunerea imperiului (Asia Mică, Grecia, Siria, etc.). Totuși din cercetarea inscripțiilor aflate pe pământul Daciei se poate arăta că coloniștii aduși, deși erau și de origină străină (de ex. elină, orientală, traco-ilirică și celtică, etc.) totuși ei erau elemente complet romanizate. Datorită acestei romanizări, majoritatea inscripțiilor găsite pe pământul Daciei, sunt scrise în limba latină. *Xenopol* în „Istoria Românilor“ afirmă că din cele 1400 inscripții găsite până atunci, numai 14 sunt scrise în limba greacă.

După cucerirea și organizarea Daciei urmând câteva decenii de viață pașnică și ordonată, civilizația romană a putut prinde repede rădăcini adânci pe pământul Daciei, fără ca să elimine însă complet infiltrațiile civilizației grecești, atât de înrudite celei latine.

Dela anul 150 d. Chr., viața publică a Daciei începe să aibă un aspect cu totul roman, nu numai în manifestările ei oficiale, ci și în cele particulare și mai ales religioase. Din această epocă ni s'au păstrat numeroase inscripțiuni cari ne arată existența credințelor religioase, obiceiurilor și expun diferite acte mai importante din viața socială. Această operă de civilizație romană realizată în Dacia Traiană la adăpostul cărmuirii imperiale a fost distrusă în parte în epoca năvălirilor barbare, după ce la sfârșitul domniei lui Aurelian, sub presiunea mereu crescândă a barbarilor, stăpânirea romană încetează cu totul în Dacia și pe la 270 d. Chr. Dacia este părăsită de administrația și oficialitatea sa, iar legiunile romane se retrag dincolo de Dunăre.

Numeroasele monumente ale civilizației romane pe pământul Daciei superioare, cât și documentele ale acestei vieți romane, în mare parte au fost distruse de cotropitori. Aproape nici o statuie din Dacia nu s'a mai găsit întreagă. Dar ceea ce a scăpat furiei barbarilor s'a acoperit în cursul veacurilor de pământul ocrotitor, care după secole întregi ne redă din timp în timp obiectele antice, fie grație săpăturilor arheologice sistematice (Sarmizegetusa), fie grație descoperirilor ocazionale (Apulum-Alba-Iulia). Dintre ruinele mai importante ce ne-au rămas din epoca romană în Dacia superioară, amintim pe cele dela Alba-Iulia, vechiul Apulum și Grădiștea din apropierea vechii capitale a Dacilor, Sarmizegetusa.

Foarte multe inscripții provin din Apulum. Se vede că acest oraș fusese unul din centrele mai importante ale provinciei. Știm despre Apulum, probabil veche așezare dacă, că ajunsese la o mare înflorire sub stăpânirea romană, ocupând toată câmpia de pe malul drept al Murășului (Portus-Murăș-Port), până la orașul actual. El a dobândit o însemnătate deosebită prin staționa-

Fig. 18. — Ruinele clădirii Aedes Augustalium din Sarmizegetusa.
(Ulpia Traiană.)

rea Legiunii XIII Gemina, una din cele mai viteze legiuni romane, care își avea castrul cam pe locul cetății actuale. Acest oraș este arătat în cele mai multe inscripții și ca o colonie și ca municipiu, dar după anii 238—244 d. Chr. în timpul lui Gordianus, amândouă se contopesc și nu se mai găsesc menționate separat. Devoltarea orașului Apulum la un moment dat face ca să se ridice deasupra capitalei Ulpia Traiană și mai mulți procuratori au avut reședința la Apulum.

În regiunea vechei Sarmizegetusa, capitala Dacilor, se ridică castrul roman și noul oraș devenit Colonia Ulpia Traiana

Augusta Dacica Sarmizegetusa (fig. 18). Despre vechea Sarmizegetusa nu găsim nici o descriere, așa că înscricțiunile și ruinele din epoca romană în aceste condițiuni ne apar ca deosebit de importante și hotărâtoare pentru stabilirea vieții romane a acestei capitale, atât din punct de vedere public cât și religios.

II.

DIN VIAȚA RELIGIOASĂ ÎN DACIA SUPERIOARĂ.

În societatea antică religia făcea parte integrantă a vieții sociale și politice. De aceea e natural că majoritatea amintirilor care ne-au rămas sunt în strânsă legătură cu religia de stat sau credințele particularilor.

Coloniștii și legionarii aduși în Dacia și-au adus zeii, credințele și obiceiurile lor, creiând astfel pe pământul Daciei o nouă și intensă viață religioasă. Unii, din cele mai îndepărtate părți ale Asiei Mici și din Persia, au adus credința în Mithras, alții din Siria credința în zeul cerului și al trăsnetului, Jupiter Dolichenus, alții, din Grecia și Italia, credința în Esculap și Higia, cei din Egipt credința în Isis, zeița mântuitoare prin inițiere și mărturisirea tainelor ascunse ale suferinței ei, sau credința în Serapis, zeul mântuitor și vindecător.

Volumul al treilea din *Corpus Inscriptionum Latinarum* de *Mommsen* cuprinde mai ales înscricțiuni dedicatorii din Dacia, cari în majoritatea lor dau expresiunea sentimentelor religioase, sau cari dovedesc în mod public îndeplinirea unei făgăduinți sau a unui act de recunoștință față de zei, sau sunt rugăcini adresate diferitelor divinități.

Cultul oficial cât și cultul religiilor introduse de coloniștii și legionarii romani, aduși din diferite provincii, a necesitat ridicarea a numeroase altare cu înscricțiuni adresate zeilor, statui, basoreliefuri pentru reprezentarea zeului și ale căror dovezi de existență se găsesc atât în ruinele cât și în înscricțiunile aflate în Dacia. Altarele ca și toate pietrele votive sunt din gresie, piatră calcaroasă sau marmoră. Cele mai multe au forma unei prizme patruunghiulare. Grosimea și înălțimea lor variază dela 30 cm. până la aproape 120 cm. Din altarele ridicate se poate constata nu-

mele zeului căruia s'a ridicat altarul, numele celui ce-l oferă, ocupația sa și uneori și timpul și faptul care l-a determinat să ridice aceasta închinare, terminând aproape totdeauna cu o formulă de oferire redusă (V. L. S.). Altarele au sculptate pe ele ghirlande de flori sau ramuri din arborele consacrat divinității căreia îi aparținea cultul.

Din mulțimea înscricțiilor și dedicațiilor găsite pe pământul Daciei, cele mai multe sunt consacrate amintirii zeilor romani sau reoglindesc organizarea municipală sau de stat. Din aceste dovezi se poate arăta existența numeroaselor culte de zei romani de esență italică sau de origină străină. (Astfel Hermes devine Mercurius, Atena devine Minerva, Asklepios devine Aesculapius, etc.). Zeii adorați în Dacia erau foarte numeroși. Din ei menționăm pe Iupiter, Iuno, Hercule, Mercuriu, Diana, Minerva, Mars, Apollo, Venus, Sabasius, Mithras, Silvanus, Liber, Libera, Fortuna, Victoria, Ceres, Nemesis, Virtus, Esculap, Higia, Magna, Mater, etc.

La Apulum cele mai multe înscricțiuni găsite, documentează existența templelor ridicate mai ales în cinstea zeilor Iupiter cel prea Bun și prea Mare (I. O. M.), Esculap și Higia și Mithras. La Sarmizegetusa, la săpăturile din anul 1882, s'a descoperit la sud de oraș templul renumit al lui Mithras, apoi la nord-est de amfiteatru sanctuarul lui Esculap și Higia (*Téglás*). Dintre toate aceste descoperiri antice nu se mai văd decât amfiteatrul și sanctuarul zeiței Nemesis. Restul a fost îngropat din nou de timp. Săpăturile mai nouă românești conduse de d. C. Daicoviciu, au scos la iveală clădirea augustalilor, forul, o mulțime de monumente și înscricțiuni nouă, de cea mai mare valoare, cari în prezent sunt în curs de a fi studiate.

În ceea ce privește sincretismul religios, atât de interesant pentru această epocă de început de decădere a păgânismului, pe care îl găsim și în Dacia, cităm un pasagiu din lucrarea d-lui C. Daicoviciu: „Contribuții la sincretismul religios în Sarmizegetusa“, (Anuarul inst. stud. clasice. 1932):

„Pentru fenomenul atât de caracteristic primelor trei secole ale imperiului roman, în materie de concepție religioasă, cunoscut sub numirea de sincretism, Dacia și în special capitala ei, Sarmizegetusa (Ulpia Traiană), oferă unul din exemplele cele

mai grăitoare. Cucerită într'o epocă relativ târzie, de o impetuoașă năvălire a „orientalilor“ și, mai ales, a „orientalismului“ în părțile vestice ale imperiului roman, Dacia a avut de primit influențele cele mai disparate în materie de cultură și religie. Alături de seninătatea zeilor de pură esență romană, italică, gallo-romană și greacă, misticismul credințelor iranice, orientale (asiatice, semite și egiptiene) pătrunde în sufletele însetate ale acestor veacuri, cuprinse de o înspăimântătoare criză și turburare morală, cu repeziciunea și răsunetul lucrului nou. Simplitatea patriarhală a divinităților italice, zămislite pe netedul fond rustic al unui popor de agricultori și păstori, se vede tot mai mult alterată, dacă nu chiar înlăturată, de speculativele credințe ale teologiei astrale, gnostice din Orient, cu misterele ei „salvatoare“ și liturgiile pline de iresistibile acțiuni și ceremonii seducătoare, aducând cu sine, drept rezultat, o îmbrățișare confusă a diferitelor divinități, o împărechiere curioasă a mai multor zeiități cu atribuțiuni bine delimitate în vechea mitologie greco-romană, — tendință spre un pantheism —, la care se adaugă, firește tot într'un mod confus și incomplet înțeles, și ispitoarele dogme ale monotheismului semitic“.

„Și tot o caracteristică a acestor veacuri e și înzestrarea cu nume și înfățișări plastice romane (italice) — interpretatio romana —, a divinităților enchorice, de către populația băștinașă, complect sau pe cale de a fi romanizată. În asemenea împrejurări nu e de mirare dacă în centrele provinciei Dacia, cu o populație formată din atâtea elemente heterogene, cum e Sarmizegetusa, Apulum (acest oraș cu atât mai vârtos, că era și centru militar, armata fiind cel mai potrivit mijloc de răspândire a diferitelor culte), etc., s'a găsit și se va mai găsi un număr extraordinar de înscripții și monumente cari reoglindesc fidel acest bizar mozaic de concepții și credințe religioase. O icoană adevărată nu se va putea da însă până ce nu va fi scos la lumină și publicat imensul material documentar (în special monumentele figurate), care zace ascuns în unghiurile diferitelor muzee regionale“.

III.

CULTUL LUI ESCULAP ȘI AL HIGIEI ÎN DACIA SUPERIOARĂ.

Cultul lui Esculap și Higia era generalizat în Dacia superioară. Aceste divinități erau foarte populare mai ales la Apulum (Alba-Iulia), dar cultul lor era destul de întins și la Sarmizegetusa.

În baza numeroaselor înscricții și a diverselor reprezentări ale lui Esculap în Apulum, *Cserny* și alții îl consideră ca o divinitate specială protectoare a acestui oraș. În aceasta calitate de patron al orașului se bucură de o deosebită venerație. Cetățenii îl acopereau cu tot felul de daruri și bunuri. După templul lui Iupiter Optimus Maximus (Iupiter cel prea bun și prea mare), primul zeu protector și apărător al statului roman, cel mai frumos și bogat templu era cel consacrat cultului lui Esculap și al Higiei. Grandoarea acestui cult în Apulum este ilustrată și dovedită și prin următoarele înscricții documentare. Bogătașul P. Aelius Rufinus, *decurionul* municipiului Apulum și soția sa Ulpia Helpidia zidesc la templul său un pridvor de coloane (*porticus*) de patruzeci picioare lungime (Inscricția no. 4 din capitolul înscricțiilor [VIII] și no. 975 din C. I. L. III) *, iar P. Aelius Sirius, *augustalul* municipiului Apulum împreună cu soția sa Valeria Severa, l-a mai prelungit cu încă 30 de picioare. (Inscricția no. 5, capitolul înscricțiilor și no. 976 din C. I. L. III). Pe lângă acest templu mare, prevăzut cu un portic de 70 picioare lungime, cultul mai avea în serviciul zeului numeroși sclavi (*Király*). Unul dintre ei fiind liberat, își ia ca nume de familie, după obiceiul roman, numele zeului Esculap și când ridică o piatră de amintire zeilor Iupiter, Iunona, Minerva și Esculap, îl vedem că se numește Septimius Asklepius Hermes. (Inscricția no. 39, capitolul înscricțiilor și no. 1079 din C. I. L. III). Întinderea cultului lui Esculap în Dacia Traiană este dovedită prin numeroasele înscricțiuni, statui, basoreliefuri și exvotouri

*) *Mommsen*, *Corpus inscriptionum latinarum* (prescurtat: C. I. L.), 1873, vol. III. — În cele ce urmează indicăm întotdeauna la înscricțiile citate pe lângă numărul din C. I. L. și numărul sub care se găsește înscricția în capitolul VIII al acestei lucrări.

cari s'au găsit pe pământul Daciei. *Xenopol* în vol. I. din *Istoria Românilor* citează 30 de inscripții în legătură cu Esculap și 26 de inscripții cu Higia, găsite în Dacia. *Tocilescu* în „*Monumente Epigrafice*” nu citează nici o inscripție în legătură cu

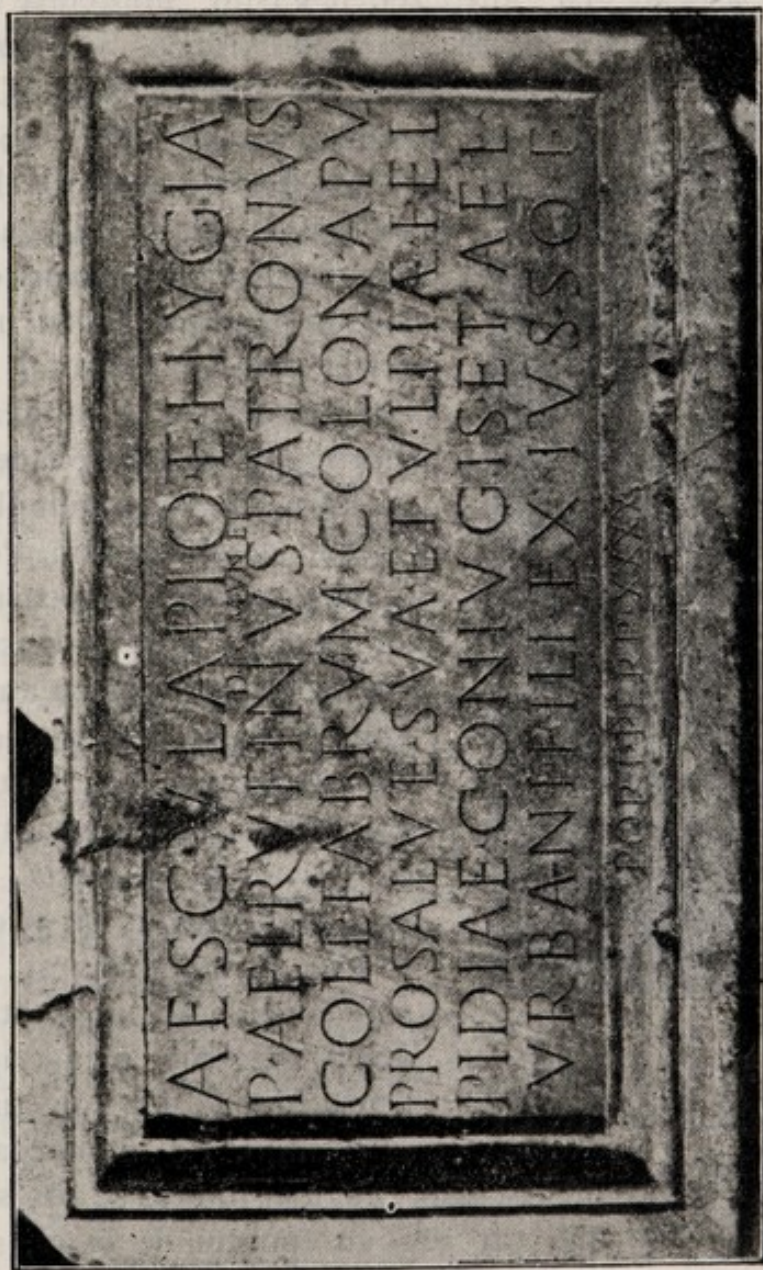

Fig. 19. — Tabla votivă a lui P. A. Rufinus din Apulum.
(Muzeul de antichități, Alba-Iulia.)

cultul lui Esculap. Noi am putut aduna din *Corpus Inscriptionum Latinarum* vol. III. și suplementa 43 de inscripțiuni în legătură cu cultul lui Esculap și Higia și 13 inscripțiuni netrecute în C. I. L., deci în total 56 de inscripțiuni originare din Dacia, majorita-

tea din Apulum. Din aceste inscripțiuni 34 sunt consacrate zeului Esculap împreună cu fiica sa Higia, 14 inscripțiuni sunt dedicate lui Esculap singur, 7 inscripțiuni consacrate lui Esculap asociat cu alți zei și o inscripțiune (dubioasă!) adresată numai Higiei. (Vezi observația dela no. 54). Pe inscripțiuni unde este asociat cu alți zei, îl găsim împreună mai ales cu Iupiter, Iunona, Apollo, Diana. Intr'o inscripție gă-

Fig. 20. — Altar închinat zeilor din Dacia găsit la Sarmizegetusa. Sincretism. (După Daicoviciu).

sită la Apulum (C. I. L. 973 și reprodusă de noi la no. 41 colecția de inscripțiuni), îl vedem asociat cu zeul egiptean Serapis. La această asociație de zei este interesantă și instructivă inscripția de pe un altar găsit la Sarmizegetusa și publicată de dl *Daicoviciu* în 1932. Această inscripție oferă un exemplu caracteristic de sincretism. Pe altarul amintit găsim în aceeași inscripție o împărechere curioasă a mai multor zeități cu atribuțiuni bine delimitate în vechea mitologie greco-romană. Sunt amintiți aproape toți zeii romani și străini introduși în Dacia. Dedicatorul e probabil un procurator al Daciei Apulensis și, după dl *Daicoviciu*, nu e atestat până acum prin nici o inscripție din Dacia (no. 47 din colecția de inscripțiuni). Pe numeroasele in-

scripțiuni consacrate lui Esculap, cele mai multe i se adresează numindu-l *numen* sau mai rar zeu, cu epitetul de *mare*, sau *bun*, ori, în inscripții grecești, *philantropos* și *epekoos* (C. I. L. III, 1422 și 7740a). Din numeroasele inscripții mai amintim una curioasă săpată pe un altar de marmoră ridicat de frații *C. Iulii, augustali* ai municipiului Apulum, urechilor lui Esculap, poate după o vindecare de o boală de urechi sau mai probabil conform

unui obicei atestat de alte inscripții, pentru a atrage mai bine atenția zeului. (No. 14 din colecția inscripțiilor și no. 986 din C. I. L. III). Pe o altă piatră de altar veteranul Caius Julius Frontonianus își exprimă recunoașterea pentru că și-a recăpătat vederea: „pro redditis sibi luminibus gratias agens“. (C. I. L. III, no. 987 și no. 15 Inscriptiuni). O inscripție găsită la Sarmizegetusa ne face cunoscut numele lui C. Julius Metrobianus, preotul lui Esculap (no. 30 din colecția de inscripțiuni și no. 972 din C. I. L. III). Intre numeroșii credincioși cari îi ridică un altar lui Esculap din Pergam, mai menționăm pe Spedius Hermias, *flamenul* (preot superior) al coloniei Sarmizegetusei. (No. 18 inscripțiuni și no. 1417 C. I. L.).

IV.

ISTORICUL ORAȘULUI APULUM ȘI INSCRIPTIILE IN LEGĂTURĂ CU CULTUL LUI ESCULAP.

Inscripțiile în legătură cu cultul lui Esculap și Higia în Dacia superioară și în special cele găsite la Apulum au o deosebită importanță pentru istoricul acestui oraș. Ele ne arată câteva faze ale dezvoltării sale și ne dă câteva date asupra organizării sale administrative.

1. Astfel dintr'o inscripție dedicată lui Esculap și Higia de către frații C. Iulii, *augustali* pe la 180 d. Chr., se constată pentru prima oară denumirea de *municipium* al orașului Apulum. (Inscripțiuni no. 14 și C. I. L. III., no. 986).

2. *Colonia* Apulum, care a fost întemeiată de Marcus în imediata apropiere de *municipiul* Apulum, avea o administrație complet separată, după cum reese din inscripția citată în C. I. L. sub no. 975 și reprodusă de noi la no. 4 al inscripțiilor și după care P. Aelius Rufinus e *decurionul* municipiului, dar în acelaș timp e și patronul colegiului fierarilor din *Colonia* Apulum.

3. *Colonia* Apulum era administrată de primari aleși pentru cinci ani (*quinquennalis*), după cum reese din inscripția no. 972 din C. I. L. III., reprodusă de noi la no. 30 al inscripțiilor, și care ne dă numele primarului C. Iulius Metrobianus, *quinquennalis* al Coloniei Apulum.

V.

CULTUL LUI ESCULAP IN LEGĂTURĂ CU BĂILE
ROMANE DIN DACIA TRAIANĂ.

Este știut că Romanii iubeau foarte mult curățenia corporală și practicau intens băile. Descoperirile arheologice și înscricțiunile rămase ne arată existența a multor băi romane, ale căror urme s'au găsit în numeroase localități din Dacia (Apulum, Micia [Vețel], Ilișua-de-jos, Călan, Ciachi-Gârbău, etc.).

În afară de asemenea băi publice cari se construiau în toate localitățile unde se așezau Romanii, spiritul lor inventiv și civilizator a pătruns și la izvoarele termale din Valea Cernei încă din primii ani ai domniei lui Traian (*Bărcăcilă*). În ambele războaie dacice, Romanii au întărit cu numeroase castre drumul care duce de la Dierna (Orșova) la Sarmizegetusa, capitala Daciei, prin Tibiscum (Caransebeș), între cari amintim în special castrul Ad Mediam, din imediata apropiere a băilor de la Media (*Bărcăcilă*). La aceste băi termale Romanii și Dacii căutau alinarea suferințelor lor și puneau multe pietre în amintirea vindecării lor. Cele mai multe din aceste înscricțiuni găsite în ruinele băilor de la Mehadia sunt dedicate lui Hercule, divinitate foarte adorată la băile Ad Mediam și care era stimat și ca datător de putere și sănătate (*Salutifer*). El era considerat ca geniul locului și al fântânilor calde. Deci cu drept cuvânt se numesc aceste băi, Herculane. Din multele monumente ce s'au descoperit aici, este interesant de menționat altarul ridicat lui Hercule, ca mulțumire pentru însănătoșirea fiului său, de către un *augur* al Sarmizegetusei.

Alături de acele pentru Hercule, găsim înscricțiuni dedicatorii și pentru Esculap și Higia. Astfel o piatră pusă de un părinte mărturisește însănătoșirea din o lungă boală a fiicei sale Iunia Cyrilla, grație virtuților acestor ape dumnezești. Actualmente această piatră este zidită în peretele podului de peste Cerna, în interiorul stațiunii. (Fig. 21). Textul acestei înscricțiuni este citat în C. I. L. III la no. 1561 și reprodus de noi la no. 20 al înscricțiunilor.

Mai găsim încă o piatră ridicată în onoarea marilor și bu-

nilor zei Esculap și Higia, de *prefectul* legiunii XIII Gemina Gallieniană din Apulum, Marcus Aurelius Veteranus, care a vizitat băile Herculune în timpul împăratului Gallienus și al cărei text a fost publicat în C. I. L. III, la no. 1560 și este reprodus de noi la no. 19 al inscripțiilor.

Mai găsim urme, în legătură cu băile romane și cultul lui Esculap, la băile antice din Ilișua-de-jos, (Jud. Someș) unde între ruinele băii romane s'a găsit o piatră votivă cu două inscripțiuni, una latină, alta greacă, ridicată în onoarea lui Esculap și a Higiei de către Iul. Atianus, probabil de origină grec, care a vizitat aceste băi în căutarea sănătății sale. Textul e publicat în C. I. L. la 796 și reprodus de noi la no. 1 al inscripțiilor. Numele său mai figurează și pe alte inscripții din Ciachi-Gârbău și Ilișua-de-jos.

Fig. 21.— Altar închinat lui Esculap și Higiei, găsit la Mehadia. (După Bărcăcilă.)

VI.

EX-VOTO-URI DIN DACIA TRAIANĂ.

După cum am arătat la capitolul onorariilor în partea I-a a lucrării, recunoștința bolnavilor față de Esculap și zeița Higia se manifesta prin daruri numite ex-voto-uri și cari erau fie icoane cioplite în piatră, reprezentând zeul vindecător, fie mai ales, reproduceri ale membrilor vindecate (mâini, picioare, urechi, etc.) în metal, marmoră sau piatră simplă, cari erau așezate în templul închinat lui Esculap și Higia. Acest obicei de a oferi ex-voto-uri a fost cultivat și în Dacia Traiană. În muzeul de an-

tichități romane din Alba-Iulia (un mulaj și în Institutul de Istoria medicinei din Cluj) se găsește un astfel de ex-voto, oferit de o persoană care probabil a suferit de o boală de mâini și care

Fig. 22. — Ex-voto din Apulum, (Muzeul de Archeologie, Alba-Iulia.)

dedică după vindecare lui Esculap și Higiei o tablă de piatră care reprezintă două mâini (fig. 22) și poartă următoarea inscripție:

ESCVLAPIO ET .Y GIE RESTITVTA

Această tablă este citată în C. I. L. III. Suppl. la no. 12558 și este reprodusă de noi la no. 24 al colecției de inscripțiuni.

Un alt ex-voto caracteristic a fost publicat de Dr. *Lenghel* din comuna Ciachi-Gârbău (jud. Someș) unde cu ocazia descoperirii unei băi romane, s'au găsit și trei table (una din marmură, una din piatră ordinară, și alta din argilă arsă), pe cari în afară de inscripțiuni sunt sculptate urechi omenești. A treia tablă, din argilă arsă, e ruptă în două și a rămas numai partea de sus cu cele două urechi. (Fig. 23). După inscripțiile ce prezintă una,

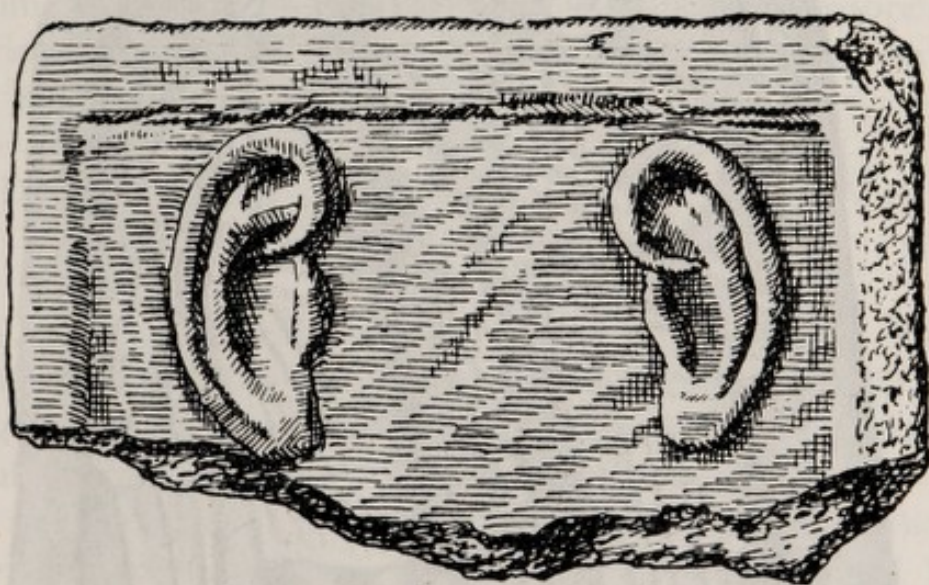

Fig. 23 — Ex-voto din Ciachi-Gârbău. (Muzeul de Antichități, Cluj, după *Lenghel*.)

pare că cel ce le-a ridicat a fost probabil un Grec, care vizitând băile romane din Ciachi-Gârbou, după vindecarea sa de vreo boală de urechi, mulțumește zeilor Iupiter și Iunona, etc. Toate aceste trei pietre amintite se găsesc la Muzeul de antichități al Universității din Cluj.

Pe lângă ex-voto-urile descrise și cari reproduc diferite organe, s'au mai găsit câteva ex-voto-uri cu reprezentări în basorelief, ale zeităților Esculap și Higia.

1. Din aceste icoane săpate în piatră, Dl. prof. *Orient* publică una în „Istoria Farmaciilor din Banat și Ardeal“. Acest basorelief reprezintă pe Esculap, Higia și Telesfor. (Fig. 24). Acest ex-voto a fost găsit la Turda (Potaissa) în anul 1898. Este sculp-

tat în gresie. Ca dimensiuni are 36 cm. înălțime, 31 cm. lărgime și 4 cm. grosime. Pare a fi fost proprietatea fotografului *Botar* din Turda. În acest ex-voto îl vedem pe zeul Esculap reprezentat în picioare, ținând în mâna dreaptă bastonul caracteristic pe care se încolățește un șarpe și sprijinindu-se pe șold cu mâna

Fig. 24. — Esculap, Hestia și Telesfor. Ex-voto din Potaissa.
(După Orient.)

stângă. Poartă barbă. Capul descoperit, îi este acoperit de un păr creț. Pieptul neacoperit de togă. La dreapta lui Esculap găsim pe Hestia ținând un șarpe în mâna dreaptă și un vas în stânga, care îi servește la adăparea șarpelui. La stânga lui Esculap găsim pe micul Telesfor, zeul secretului medical și al convalescenței, reprezentat în modul obișnuit, dar îmbrăcăminte diferind prin faptul că în loc de pelerină lungă poartă un fel de manta cu mâ-

neci. Acest fel de reprezentare este foarte rar și nu-l găsim în „Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine” al lui *Reinach*.

La baza acestui relief este următoarea inscripție:

AVR ETERNALIS EX VOTO POSVIT

2. A doua tablă frumoasă, din marmoră albă am găsit-o în Muzeul Liceului Reformat din Aiud, Județul Alba. (Vezi planșa la începutul lucrării). Originară din Apulum, fiind găsită la Mureș-Port, are o lungime de 36 cm., o lățime de 29 cm. și o grosime de 4 cm. C. I. L. III. descrie la no. 979 un basorelief cu inscripție, probabil identică cu aceasta din Aiud. Inscripția de la bază este următoarea:

DEO · AESCVL · ET · HYGIAE · AVR ·
ETERN[A]LIS ·

La mijlocul acestui ex-voto găsim reprezentat pe Esculap ținând tradiționalul baston cu șarpele încolăcit, iar în mâna stângă un sul de pergament. Reprezentarea cu acest atribut este destul de rară. Figura, cu capul descoperit, cu barbă și părul creț sculptat cam dur. Ca vestmânt poartă toga tradițională, care-i lasă pieptul descoperit. Alături de el are pe micul Telesfor, reprezentat în modul clasic, îmbrăcat cu o pelerină lungă, care învâlește și capul fără a avea glugă separată. Intr'adevăr chipul său ne dă imaginea unui zeu al convalescenței, care fiind încă debil are nevoie de a fi bine învelit. La dreapta și stânga lui Esculap vedem reprezentate câte o femeie tânără, asemănătoare între ele și greu de identificat, diferând numai prin coafura și poziția capetelor. Cea dela stânga lui Esculap este înfățișată în față cu coafura care se unește pe frunte într'un unghiu ascuțit, iar persoana din dreapta lui Esculap are o coafură mai abundență, înconjurând aproape circular-ovalar capul, ținut puțin înclinat spre stânga (în profil). Ca îmbrăcăminte și ținută seamănă foarte mult una cu alta. Fiecare femeie ține în mâna stângă un vas turtit în care vedem două corpuri rotunde, de mărimea și aspectul unor mere. Spre acest vas descris, se îndreaptă câte un șarpe ținut în mâna dreaptă și încolăcit pe antebraț. La partea supe-

rioară a icoanei, deasupra capetelor găsim o ornamentație în formă de ghirlandă de flori. Cele două figuri de femei descrise par a reprezenta pe Higia în două atitudini asemănătoare sau, ce e mai plauzibil, cea din stânga lui Esculap ar fi Higia, fiica sa, iar persoana din dreapta sa, ar fi soția sa Epione sau vreo soră a Higiei (Jaso, Panakeia sau Aiglea).

3. Al treilea basorelief este un ex-voto (fig. 25,) descoperit în

Fig. 25. — Esculap, Higia, Telesfor și Akesis.
Tabelă votiva din Dacia Superioară.
(Muzeul de Antichități, Cluj, după Lenghel.)

Ardeal (locul nu se știe precis), care a fost descris și publicat de dl. dr. *Lenghel* în „Clujul Medical”, IX, p. 96—97. Se află păstrat în Muzeul Institutului de Archeologie al Universității din Cluj. Pe această icoană de piatră vedem pe Esculap reprezentat ținând în mâna dreaptă un baston pe care e încolăcit un șarpe, iar în mâna stângă ține un sul de papyrus sau pergament, asemănător reprezentării în ex-voto-ul anterior descris. Figura zeului este reprodusă în atitudinea clasică cu capul descoperit, purtând barbă și un păr creț, toga îi lasă pieptul neacoperit. La stânga lui Escu-

lap e micul Telesfor reprezentat în modul obișnuit, având pe cap un capișon lung și pe umeri o pelerină lungă. La dreapta lui Esculap o găsim pe zeița Higia, reprezentată în modul obișnuit cu un șarpe în mâna dreapta și un vas în mâna stângă, ce îi servește la adăparea șarpelui. La dreapta Higiei e micul Akesis sau Euamerion, geniul euforiei, reprezentat sub trăsăturile unui copil mic, dispărând sub o manta lungă, al cărei capișon e ridicat peste capul său. Această reprezentare a lui Esculap cu Akesis este foarte rară și neobișnuită. Acest ex-voto descris este un basorelief sculptat în marmoră, fiind cioplit de un sculptor provincial îndemânat. Are o lungime de 27 cm. și o lățime tot de 27 cm., lipsindu-i însă partea de jos. Cu picioarele care lipsesc s'ar mai putea completa tabla cu 5—6 cm. Pe partea de jos care lipsește, probabil că a fost vre-o inscripție, ca și pe cea din Aiud și Turda. Ca origină se crede că datează din secolul al II-lea d. Chr.

4. O altă piesă care dovedește întinderea cultului lui Esculap în Dacia, este un relief de marmoră ce se găsea în 1912 la Liceul Reformat din Orăștie, adus de profesorul *Jánó*, care l-a descoperit în Sarmizegetusa. Dl. C. *Daicoviciu* l-a publicat în „Dacia“, I, p. 253—254, fig. 16. Are o lungime de 15 cm. și o înălțime de 33 cm. Se vede jumătate din figura lui Esculap, având alături de el figura completă a micului Telesfor, care măsoară 15 cm. înălțime. Pe bază se poate citi următoarea inscripție:

...] H Y G I A E
[e x] V O T O

5. Tot de *Jánó* s'a mai găsit în acelaș loc și a fost depusă tot la liceul din Orăștie, figura izolată a lui Telesfor, fără inscripție, ruptă probabil dintr'un basorelief ce s'a spart. Atât această figură cât și fragmentul de mai sus, descrise de *Jánó* în 1912, în prezent nu se mai găsesc în Muzeul Liceului din Orăștie.

În fața numeroaselor descoperiri de inscripții și mai ales a ex-voto-urilor descrise, *Dr. Ernyei*, citat de dl. prof. *Orient* în „Istoricul Farmaciilor din Ardeal“, crede (cecece nu este însă și părerea noastră) că ele nu ar fi avut legătură cu cultul propriu zis al lui Esculap, ci ar fi posibil ca aceste reliefuri să fie numai simbolurile unor băi, sau pur și simplu firma vreunui medic mi-

litar sau particular. Și aceasta tradiție s'ar fi transmis până în zilele noastre în special farmaciilor, cari au reprezentate pe uși capetele lui Esculap și a Higiei. (Fig. 26).

Ex-voto-urile și înscricțiunile amintite sunt documente prețioase pentru dovedirea înfloririi cultului lui Esculap, mântuito-

Fig. 26. — Esculap și Higia. Sculpturi în lemn aurit. Firma farmaciei Fröhlich din Alba-Iulia. (Din mijlocul veacului al 19-lea.)

rul, în Dacia Traiană, mai ales în cea superioară, cult, care cum a arătat *Pârvan*, a pregătit terenul pentru introducerea creștinismului.

VII.

STATUI.

Intinderea cultului lui Esculap la noi o dovedesc și statuiele descoperite în legătură cu acesta. Forma, frumusețea acestor monumente ridicate de credincioși în Dacia superioară, dovedesc o civilizație și o cultură foarte bogată, care deși provincială, nu era mult inferioară celei din alte provincii romane mai vechi. Arta romană de a clădi, de a zugrăvi, de a ciopli piatra și marmora, ori de a turna chipuri de aramă, inflorea pretutindeni pâ-

nă în cele mai mici orășele din Dacia. Cel ce nu putea clădi un templu de marmoră, dăruia zeilor măcar un mic altar de piatră. Se înțelege ușor că această artă provincială nu putea da lucrări așa de strălucite ca acelea din Grecia sau de la Roma. Se modelau și idoli de lut.

Fig. 27. — Zeu și zeiță din Apulum cu un șarpe chtonic la picioare. (Poate Esculap și Higia.) (Muzeul de Arheologie Alba-Iulia.)

Pe întinderea întregii Dacii Traiane s'au găsit relativ puține statui reprezentând pe Esculap și Higia. *Tocilescu* nu citează decât două fragmente de statuete bărbătești, pe cari le dă numai ca probabile, aparținând unei statui a lui Esculap. Nu se știe lo-

cul unde s'au găsit. Ambele fragmente par a fi lucruri de artă greacă, datând din primele secole d. Chr.

La Apulum s'a găsit o statuie care ar putea fi a lui Esculap (fig. 27). E de 73 cm. înălțime și 51 cm. lățime la bază; reprezintă un zeu și o zeiță, ambii șezând pe câte un tron de 56 cm. înălțime. Din nenorocire lipsesc la amândoi capetele, ca și la majoritatea statuiilor din Dacia. Identificarea probabilă a divinităților se poate face totuși prin un șarpe sculptat la baza statuii

Fig. 28. — Hercule. Basorelief de pe partea stângă a statuii din fig. 27.

Fig. 29. — Mercuriu. Basorelief de pe partea dreaptă a statuii din fig. 27.

(care însă ar putea fi și un simbol chtonic de ex. pentru *Pluto* și *Proserpina*). Zeița are un vas pe care-l ține sprijinit pe coapsa stângă. Acesta ar putea fi vasul Higiiei. Ambele zeități sunt complet îmbrăcate. Noi credem că e vorba de Esculap și Higia. Ca o particularitate al acestui grup trebuie să menționăm că are pe laturi sculptați încă doi zei. In partea stângă vedem pe Hercule, reprezentat în atitudinea caracteristică, cu măciuca pe spate, sub forma unui bărbat viguros, capul acoperit de un păr bogat și o față înconjurată de o barbă stufoasă (fig. 28). Din acest grup

lipsește un fragment în dreptul acestei reprezentări a lui Hercule. Pe latura dreaptă a grupului, alături de zeiță, găsim reprezentat pe Mercuriu, (Hermes) zeul comerțului (fig. 29). Zeul este reprezentat în modul clasic, cu caduceul în mână; are numai fața puțin desfigurată. Nu are nici o inscripție. Cum mai ales Hercule, uneori și Mercuriu sunt și zeități medicale, acest lucru ne întărește presupunerea că avem a face cu un grup atipic al lui Esculap și al Higiei.*)

O a doua statuie originară din Apulum, reprezintă pe zeul Esculap în picioare, în atitudine caracteristică (fig. 30). Ca o particularitate trebuie să menționăm că șarpele este figurat incolăcit pe o măciucă cam groasă, care nu pare a servi ca sprijin zeului, ci servește numai pentru reprezentarea atributului

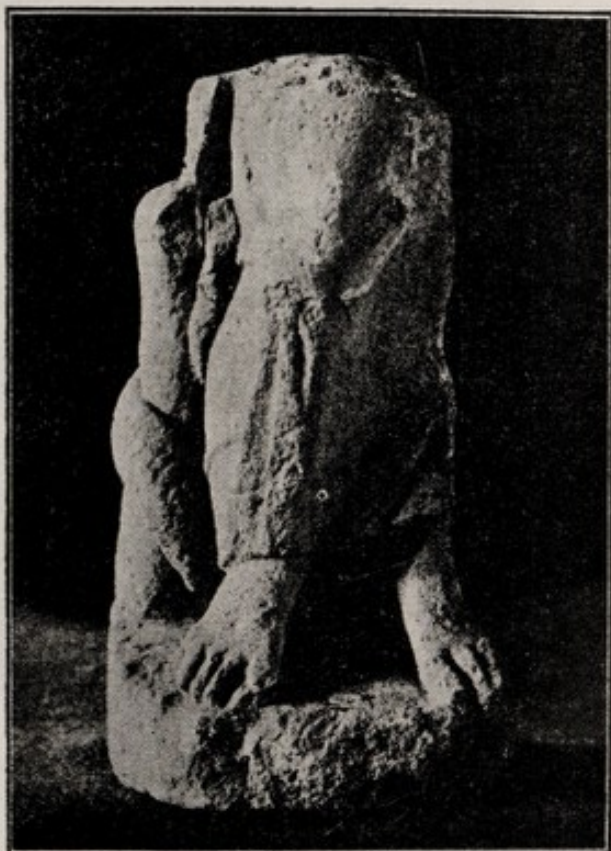

Fig. 30. — Fragment de statuie a lui Esculap din Apulum. (Muzeul Arheologic Alba-Iulia.)

caracteristic al lui. Statuiei îi lipsește capul și nu este tocmai frumoasă. Are picioarele goale, reprezentate prea mari, față de proporția corpului. Statuia fără cap are o lungime de 33 cm. Imbrăcămintea pare a fi simplă și nu seamănă cu toga caracteristică cu care zeul e reprezentat de obicei. Statuia se află în posesia Muzeului de Arheologie din Alba-Iulia.

Alte reprezentări (dubioase) cari s'ar putea atribui lui Es-

*) Pe de altă parte Mercur, zeul care conduce sufletele în Hades, nedă de gândit dacă nu e totuși vorba de un grup de zeități ale infernului.

culap și Higiei, sunt două perechi de statui, din lut ars, găsite recent la Apulum (comuna Partoș) și în prezent proprietatea dlui prof. Cucuiu din Alba-Iulia. Divinitățile sunt reprezentate numai în formă de bust așezate ca pe un tron (fig. 31). Figura zeului

Fig. 31. — Idoli de lut din Apulum. Poate Esculap și Higieia.
(Proprietatea dlui prof. Cucuiu, Alba-Iulia.)

este cea caracteristică de om de vârstă mijlocie, viguros, cu barbă și păr creț, îmbrăcat cu togă. La dreapta sa este reprezentată zeița sub forma unei femei tinere. Acești idoli de lut nu poartă nici o inscripție, nici o marcă de fabrică. Prima statueta are dimensiunile următoare: înălțimea 16 cm., lățimea sus 10 cm., la

bază 7 cm., grosimea 5 cm. Capul zeului are 4 cm., al zeiței 3.5 cm. În partea dreaptă statueta are o mică pierdere de substanță. Toată statueta este acoperită cu un strat de pământ petrificat. La partea superioară și posterioară este spartă și lasă să se vadă o cavitate. Ii lipsește și o pătrime superioară din partea stângă a presupusului Esculap. Mai lipsește din statueta și o mică bucată jos și la stânga. A doua statueta de lut ars, este la fel, însă ceva mai îngustă. Înălțimea 15.5 cm., lățimea la bază 6.5 cm. și la capete 0.5 cm. Statuete asemănătoare din lut ars se mai găsesc, nepublicate până acuma, la Muzeul de arheologie din Cluj. E greu de precizat dacă e vorba de Esculap și Higia, lipsind orice atribut. Noi credem totuși că e vorba de idoli pentru altare de casă ale unor țărani, reprezentând aceste două divinități. Vedem și la statuile cari urmează, că lipsesc atribuțiile, ceea ce poate fi un obicei din Dacia.

Tot în legătură cu cinstirea lui Esculap, dl Dr. *Lenghel* publică fotografia unui cap, presupus a fi al lui Esculap, descris prima oară de arheologul *Buday* în 1916. E sculptat în piatră nisipoasă, având o înălțime de 30 cm. Această reprezentare a zeului ar deriva din combinația tipului lui Iupiter și Saturnus, dar

Fig 32. — Higia din Ulpia Traiană.
(Muzeul de Arheologie, Deva)

cu o față tristă și blândă, potrivită unui zeu al vindecării. Se presupune că acest bust ar fi fost găsit în jurul Sarmizegetusei.

Ultima statuie ce o menționăm este singura statuie a Higiei ce ni s'a păstrat în Dacia Traiană (fig. 32). E originară din Sarmizegetusa și a fost găsită în 1890 într'o biserică din Hațeg. În prezent se află păstrată la Muzeul Arheologic din Deva. La baza statuei găsim următoarea înscripție citată în C. I. L. III. no. 7896:

AESC · ET · HYGIAE
P · AEL · THEIMES

Statuiei, înaltă de circa 180 cm., îi lipsește capul. Este o statuie foarte frumos lucrată, armonioasă, cu o atitudine grațioasă. Ii lipsește și brațul drept. Este îmbrăcată într'o haină foarte frumos sculptată. Statuia a fost publicată de dl. prof. *Orient* în „Pharm. Post“ (Viena), No. 23, 1901.

În colecția de monede romane a Societății de arheologie din Alba-Iulia (păstrată în Biblioteca Battyaneum), se găsesc cinci monede din diferite epoci (117—260 d. Chr.) ale dominațiunii romane, din cari trei monede din bronz și două de argint, (toate publicate de *Cserni* în Anuarul din 1903 al Soc. de Arh. din Alba-Iulia) și cari reprezintă pe reversul lor pe Higia, în atitudinea caracteristică, alimentând un șarpe ce se ridică de pe un altar. Două din aceste monede poartă înscripția de *Salus Augg.*, iar una datând din anii 161—180 d. Chr. înscripția de *Fecund. Augustae*.

Mai găsim numele Higiei purtat de femeile romane din Dacia. (C. I. L. III. no. 1532, și C. I. L. III. Suppl. no. 7868, etc.).

VIII.

INSCRIPȚII DIN DACIA, ÎN LEGĂTURĂ CU CULTUL LUI ESCULAP ȘI AL HIGIEI.

I. INSCRIPȚII PUBLICATE ÎN CORP. INSCR. LATINARUM III ȘI SUPPL.

A) *Inscripții dedicate lui Esculap și Higiei, împreună.*

No. 1. Inscripție găsită în Ilișua-de-jos, în anul 1862, pe

un altar scos dintre ruinele unei băi romane. Are două înscricții, una greacă, alta latină, pe care o reproducem. Altarul are jos colțul stâng rupt, din care cauză ultimul rând al înscricției este tăiat în două. Textul este trecut în C. I. L. III, la no. 786.

AESCVLAPIO ET HY CC·IVL·ATIANVS	Aesculapio et Hygiae, C. Iu- lius Atianus praefectus equitum ob resti[tutam si- bi valitudinem?]
PRÆFEQ·OB·RESTI	Lui Esculap și Higiei, C. Iulius Atia- nus, prefectul călăreților, pentru reda- rea sănătății sale.

No. 2. Inscricție găsită în Toplița. Altarul are laturea dreap-
tă ruptă. Publicată în C. I. L. III. la no. 951 (=7720).

AESCVLAPIO· ET·HYGIAE TIB·CL·DON TVS·MERITO	Aesculapio et Hygiae, Tibe- rius Claudius Donatus me- rito. Lui Esculap și Higia, Tiberius Clau- dius Donatus, după merit.
--	--

No. 3. Inscricție de pe un altar, găsit în Alba-Iulia, în gră-
dina reședinței episcopale. Avea colțul inferior stâng rupt. Textul
a fost publicat în C. I. L. III, la no. 974. În prezent nu se știe
unde s'a rățăcit.

NVMINI AESCVLAPI ET·HYGIAE P·AEL·GENI ...S·VIRA ...OL·APV·	Numini Aesculapii et Hy- giae Publius Aelius Genia- lis, duumviralis coloniae Apuli [posuit]. Zeului Esculap și Higiei, Publius Ae- lius Genialis, fost II-vir al coloniei Apulum.
---	--

No. 4. Tablă votivă din marmoră, găsită de primarul *Domșa*
din Partoș (Jud. Alba). În prezent se află în Muzeul de Arheolo-

gie din Alba-Iulia (fig. 19). A fost descrisă în C. I. L. III. la no. 975.

AESCVLAPIO · ET · HYGIAE
DEC · MVN · ET
P · AEL · RVFINVS · PATRONVS
COLL · FABRVM · COLON · APVL
PRO · SALVTE · SVA · ET · VLPIDIAE · HEL
PIDIAE · CONIVGIS · ET · AEL ·
VRBANI · FILI · EX · IVSSO · F ·
PORT · PER P · XXXX.

Aesculapio et Hygiae, P. Aelius Rufinus, decurio municipii et patronus collegii fabrorum coloniae Apuli, pro salute sua et Ulpiae Helpidiae coniugis et Aelii Urbani filii ex iusso fecit porticum per pedes XXXX.

Lui Esculap și Higiei, P. Aelius Rufinus, decurion al municipiului și patronul colegiului fierarilor al coloniei Apulum, pentru binele său și al soției Ulpia Helpidia și al fiului Aelius Urbanus din poruncă a făcut o galerie de 40 pași.

No. 5. Tablă votivă din marmoră, găsită în Alba-Iulia. Era fixată în poarta fostei mănăstiri a Iezuiților. În prezent se află în Muzeul din Odorheiu. A fost descrisă în C. I. L. III, la no. 976.

AESCVLAPIO · ET
HYGIAE · P · AEL · SY
RVS · AVG · M · SEP · APVLI ·
ET · VAL · SEVERA · CON
IVX · ET · AEL · SYRA · FI
LIA · EX · VOTO · PORTI
CVM · PER · PEDES · XXX · F ·

Aesculapio et Hygiae, P. Aelius Syrus, augustalis municipii Septimii Apuli et Valeria Severa coniux et Aelia Syra filia ex voto porticum per pedes XXX fecerunt.

Lui Esculap și Higiei, P. Aelius Syrus, augustalul Municipiului Septimian Apulum și Valeria Severa soție și Aelia Syra, fiică, în urma unei făgăduinți, au făcut o galerie de 30 pași.

No. 6. Tablă votivă, originară din Apulum. În 1590 era în curtea fostului cancelar din Alba-Iulia. Nu știm unde se află în prezent. Este descrisă în C. I. L. III. la no. 977.

AESCVLAPIO
ET · HYGIAE

SACR

AEL · MOSC · · S

V. S. L.

Aesculapio et Hygiae sacrum Aelius Moschis, votum solvit libens.

Inchinat lui Esculap și Higiei; Aelius Moschis, bucuos și-a împlinit făgăduința.

No. 7. Altar din Apulum. Inscripția datează din 196—198 d. Chr. În 1590 era în locuința cancelarului. Nu știm unde se află în prezent. A fost descrisă în C. I. L. III. la no. 978.

NVMINI · AES
CVLAPI · ET · HY
GIAE · PRO · SA
LVTE · DO
MINOR · NN · AVGG
ANTROCIVS · VER
NA · IPSOR · EX
DISP · POSVIT

Numini Aesculapii et Hygiae pro salute dominorum nostrorum Augustorum Antrocivus, verna ipsorum ex dispensatore posuit.

Zeităii lui Esculap și Higiei, pentru sănătatea auguștilor noștri stăpâni, Antrocivus, servitorul lor, fost dispensator, a pus [aceasta].

No. 8. Inscripție pe un relief de marmoră (ex-voto), cu Esculap, Higia, poate Epione și Telesfor. A fost găsit în Alba-Iulia pe malul Murășului în 1847. A ajuns la Aiud, unde se găsește depus în Muzeul Liceului Reformat. Textul a fost descris în C. I. L. III. la no. 979. Relieful a fost descris de noi la capitolul ex-voto-uri și reprodus ca planșă, în lucrarea de față.

DEO · AESCVL · ET · HYGIAE · AVR ·
ETERNLIS

Deo Aesculapio et Hygiae, Aurelius Eternalis.

Zeului Esculap și Higiei, Aurelius Eternalis.

No. 9. Altar găsit în Alba Iulia. În prezent se găsește în gră-

dina episcopală din Alba-Iulia (Cetate). Inscriptia a fost descrisă în C. I. L. III. la no. 980.

AESCVLAPIO
ET · HYGIAE
PRO · SALVTE
SVA · SVORVM
Q · CARPION
AVGTI · LIB
TABVLARIVS
PROVINCCIAE
APVLENSIS

Aesculapio et Hygiae, pro salute sua suorumque Carpion, Augusti libertus, tabularius provinciae Daciae Apulensis.

Lui Esculap și Higiei, pentru sănătatea lui și alor săi, Carpion libertul împăratului, secretarul provinciei Dacia Apulensis.

No. 10. Altar găsit în Apulum. În 1862 era în curtea episcopală. Acum nu l-am mai găsit. A fost descris în C. I. L. III. la no. 981. *Cserni* îl publică din nou în 1903 în anuarul Soc. de Arh. din Alba-Iulia.

AESCVLAPIO · ET
HYGIAE · TIB · CL
VALERIANVS
LEG · XIII · G · ET · LEG
I · AITRICIS
VOTO · P

Aesculapio et Hygiae, Tiberius Claudius Valerianus, centurio legionis XIII geminae et legionis I adiutricis, voto posuit.

Lui Esculap și Higiei, Tiberius Claudius Valerianus, centurion al legiunii XIII gemină și al legiunii I adiutrix și-a îndeplinit făgăduința.

No. 11. Inscriptie pe un altar, ce era în grădina vechiului gimnaziu catolic din Alba-Iulia. În prezent nu știm unde se găsește. A fost descris în C. I. L. III. la no. 982. Textul seamănă cu cel descris la no. 983 (oferit lui I. O. M.).

A . . . VLAPIO
. . H . . IAE
C . . O . . P
FVSCVS
II VIR · COL
APV . . VSL.

Aesculapio et Hygiae, Caius Pompeius [Pompeianus, Pomponius?] Fuscus duumvir Coloniae Apuli, votum libens solvit.

Lui Esculap și Higiei, Caius Pompeius Fuscus, duumvirul Coloniei Apulum, bucuros și-a îndeplinit făgăduința [votul].

No. 12. Altar original din Apulum. Era în vechiul palat al cancelarului din Zam. Nu știm unde se găsește în prezent. A fost trecut în C. I. L. III. la no. 984.

AESCVLAPIO

ET · HYGIAE

L · SEP · NIGRI

NVS · PATRO ·

COLL · FABRO ·

COL · APVL ·

PRO · SALVTE

SVA · ET · SVORV ·

POSVIT

Aesculapio et Hygiae, Lucius Septimius Nigrinus, patronus collegii fabrorum coloniae Apuli, pro salute sua et suorum posuit.

Lui Esculap și Higiiei, Lucius Septimius Nigrinus, patronul colegiului fierarilor al coloniei Apulum, pentru sănătatea sa și alor săi.

No. 13. Altar de piatră găsit în Apulum. Mult timp a stat în grădina episcopală. În prezent se află în Muzeul din Alba-Iulia. (Fig. 33). Inscriptia a fost studiată în C. I. L. III. la no. 985.

NVMINI

AESCVLAPI

ET · HYGIAE

M · VLP · VALENS

III VIRALIS

MVNIC · SEPT

APVL

PRO · SALVTE

SVA · SVORVM

QVE · V · L · S ·

Numini Aesculapii et Hy-
giae Marcus Ulpus Valens,
quattuorviralis municipii
Septimii Apuli, pro salute
sua suorumque votum li-
bens solvit.

Zeității lui Esculap și Higiei, Marcus
Ulpus Valens, consilier al municipiu-
lui Septimian Apulum, pentru sănăta-
tea sa și alor săi, bucuros și-a împlinit
făgăduința [votul].

Fig. 33. — Altar închinat lui Esculap și Higiei, Apulum.
(Muzeul de Arheologie Alba-Iulia.)

No. 14. Altar de marmoră, datând din 180 d. Chr. In 1862

era în parcul *Teleki* din Micești. În prezent nu știm unde se găsește. Inscripția publicată în C. I. L. III. la no. 986.

AVRIBUS · AESC ·	Auribus Aesculapii et Hy-
LAPI · ET · HYGIAE	giae et Apollini et Dianae,
ET · APOLLINI · ET	C. Iulius, Dius, Farnax, Ire-
DIANAE · C · IV	nicus, fratres, Augustales
LII · DIVS · FAR	municipii Aurelii Apuli,
NAX · IRENICVS	pro salute sua posuerunt.
FRATRES · AVG	Presente II et Condiano
MVNIC · AVR · APLI	consulibus.
PS · SP · PRES ·	Urechilor lui Esculap și Higiei, precum
II · ET · CONDI · CoS	și lui Apollo și Dianeii, frații C. Iulius,
	Dius, Farnax, Irenicus, augustali ai
	municipiului Aurelian Apulum, pentru
	sănătatea lor au pus acest monument.
	Pe timpul consulilor Presens [a doua
	oară] și Condianus. (180 d. Chr.).

No. 15. Altar de piatră din Apulum. Pe la 1560 era în apropierea grădinii episcopale. Textul publicat în C. I. L. III, la no. 987.

AESCVLAPIO
ET · HYGIAE · CE
TERISQ · DIIS · DEA
BVSQ · HVIVSQ
LOCI · SALVTARIB
C · IVL · FRONTO
NIANVS · VET · EX
B · F · CoS · LEG · V · M · P ·
REDDITIS · SIBI · LVMI
NIBVS · GRAT · AGE · EX
VISO · PRO · SE · ET · CARTEIA
MAXIMA CoN IVG · ET · IVL ·
FRONTINA · FILIA
V · S · L · M ·

Aesculapio et Hygiae ceterisque diis deabusque huiusque loci salutaribus, Caius Iulius Frontonianus, veteranus, ex beneficiario consularis legionis V Macedonicae, pro redditis sibi luminibus gratias agens, ex viso pro se et Carteia Maxima, coniuge et Iulia Frontina filia votum solvit libens merito.

Lui Esculap și Higiei și celorlalți zei și zeițe binefăcătoare ale acestui loc Caius Iulius Frontonianus, veteran, fost beneficiar al consularului, din Leg. V. Macedonică, pentru redarea luminii ochilor săi aducând mulțumiri în urma unei vedeenii, pentru sine și Carteia Maxima soție și Iulia Frontina fiică, votul [făgăduința] bucuos l-a împlinit, după merit.

No. 16. Altar cu o inscripție asemănătoare unui altar din Mehadia. S'a găsit la Ampelum (Zlatna, Jud. Alba). Nu știm unde se află în prezent. A fost studiată în C. I. L. III, la no. 1279—80. Are inscripții pe ambele părți ale altarului.

I.

AESCULA
PIO·ET·HY
GIAE·M·A·
TONIVS
SATVRNI
NVS·DEC·COL
V·S·L·M·

Aesculapio et Hygiae, M. Antonius Saturninus decurio coloniae, votum solvit libens merito.

II.

AES PI
O M
ANTONIVS
SATVRNINVS
DEC·COL
V·S·L·M·

Lui Esculap și Higiei, M. Antonius Saturninus decurionul coloniei bucuos și-a împlinit votul [făgăduința].

No. 17. La Bretea Mureșană s'a găsit următoarea inscripție pe o tablă de marmoră, originară din Sarmizegetusa și care după *Téglás* s'ar găsi în Muzeul din Deva, dar nu am putut-o afla. Textul publicat în C. I. L. III, no. 1417.

NVMINI·AESCVLAPI
ET·HYGIAE·AELIA
VENVSTA V·S·

Numini Aesculapii et Hygiae Aelia Venusta votum solvit.

Zeităţii lui Esculap şi Higiei, Aelia Venusta şi-a îndeplinit făgăduinţa.

No. 18. Inscricţie găsită la Sarmizegetusa, studiată în C. I. L. III, la no. 1417/a. *Téglás* spune că s'ar afla în Muzeul din Deva. Nu i-am dat de urmă.

AESCVL · PERGAM
ET · HYGIAE
SACRVM
C · SPEDIUS · HERMIAS
FLAMEN · COL · SARM
POS

Aesculapio Pergameno et Hygiae sacrum Caius Spedius Hermias, flamen coloniae Sarmiz. posuit.

Inchinat lui Esculap din Pergam şi Higiei. C. Spedius Hermias, preotul coloniei Sarmizegetusa l-a pus.

No. 19. Altar de piatră găsit la băile romane din Mehadia. A fost dus la Biblioteca imperială din Viena. Inscricţia datează din ultimii ani ai provinciei, când legiunea XIII Gem. ar fi staţionat la Mehadia (*E. Schultze*). A fost studiată în C. I. L. III, la no. 1560.

DIIS · MAGNIS
ET · BONIS · AESC ·
LAPIO · ET · HYGIAE
MARC · AVR · VETE
RANVS · PRAEF · LEG
XIII G · GALLENIAN
V · L · M · P ·

Diis Magnis et bonis Aesculapio et Hygiae, Marcus Aurelius Veteranus, praefectus legionis XIII Geminae Gallenianae. Votum libens merito posuit.

Marilor şi bunilor zei Esculap şi Hygia, Marcus Aurelius Veteranus, prefectul Legiunii XIII Gemina Gallieniană, votul bucuros l-a împlinit.

No. 20. O altă inscripţie este tot din Mehadia şi a fost găsită pe un altar care acum este zidit în peretele podului de peste Cerna, în interiorul staţiunii (fig. 21). Este citată în C. I. L. III, la no. 1561.

AESCVLAP
 ET · HYGIAE
 PRO · SALVTE · IVNIAE
 CYRILLAE · QUOD · A
 LONGA · INFIRMITA
 TE · VIRTUTE · AQUA
 RVM · NUMINIS · SVI
 REVOCAYERVNT
 T · B · A · EIVS · V · S · L · M

Aesculapio et Hygiae pro salute Iuniae Cyryllae quod a longa infirmitate virtute aquarum numinis sui revocaverunt filiam [pater amantissimus?] eius votum solvit libens merito.

Lui Esculap și Higiiei, pentru sănătatea Iuniei Cyrilla, fiindcă au rechemat-o pe fiică după o lungă infirmitate, prin puterea apelor zeității lor [tatăl preaiubitor] al acesteia bucuros și-a împlinit făgăduința.

No. 21. Inscricție de pe o tablă găsită în 1872 la Partoș, (Murăș-Port), lângă Alba-Iulia, de către primarul *I. Demian*. Nu știm unde se află în prezent. Descrisă în C. I. L. III. Suppl. no. 7740.

Un vas	ASCLEPIO ET · HYGIAE C · FABRICIVS DEXTER V · S · L · M ·	Un ulcior
--------	---	-----------

No. 22. In sanctuarul lui Esculap din Sarmizegetusa s'a găsit următoarea inscripție citată în C. I. L. III. Suppl. no. 7898. Pe vremuri ar fi fost depusă în Muzeul din Deva, dar n'am mai găsit-o.

... ET · HYGIAE

No. 23. La baza statuiei zeiței Higia, găsită la Sarmizegetusa, actualmente în Muzeul din Deva (fig. 32), găsim următoarea inscripție citată în C. I. L. III. Suppl. no. 7896.

AESC · ET · HYGIAE
 P · AEL · THEIMES ·

No. 24. Inscricție de pe o tablă de piatră — ex-voto — găsită în Apulum. Se află în Muzeul din Alba-Iulia (fig. 22). Textul a fost citat în C. I. L. III. Suppl. no. 12.558.

O mână

ESCVLA
PEO
ET Y
GIE
RESTI
TVTA

O mână

No. 25. Fragment din amfiteatrul Sarmizegetusa. — C. I. L. III, no. 13776.

HY
AE
A

No. 26. Inscripție găsită pe o piatră scoasă din pereții fostei biserici Báthori (locul actualului liceu rom. cat.) în anul 1898 și publicată de Cserni în Anuarul Muzeului Alba-Iulia din 1899. — C. I. L. III, no. 14468 și Öst. Jahreshefte 1902, Beiblatt, 113.

.. CVLAPIO · ET · H .. IAE · L · VL ..
ASSINVS · DEC · COL · APVL · II VIR
COL · NAP · FLAM · COL · DROB · FLAM ·
MVNIC · DIER · DEC · MVNIC · APVL ·
ET · POR · TRIB · LEG III FL · PRO · SA
LVTE · IVLI ... BERONICES · C O N ..
..... , , VCIS
· V · L · S ·

Aesculapio et Hygiae, Lucius Iulius Bassinus decurio coloniae Apulensis, duumvir coloniae Napocae, Flamen coloniae Drobetae, flamen municipii Diernae, decurio municipii Apulii et Porolisensis, tribunus legionis IIII Flaviae, pro salute Iuliae Beronices conjugis votum libens solvit.

Lui Esculap și Higia, Lucius Iulius Bassinus, decurionul coloniei Apulum, duumvir al coloniei Napoca, preot al coloniei Drobeta, preotul municipiului Dierna, decurionul municipiului Apulum și Porolissum, tribunul leg. IIII Flavia, pentru binele soției Iulia Beronice, votul bucuros l-a împlinit.

In volumul de înscripții din Dacia al lui Ackner și Müller (1865), mai găsim trei înscripții în limba elină în legătură cu cultul lui Esculap, fiind trecute la no. 79, 407 și 948, (C. I. L. III, la no. 1422 din Sarmizegetusa; 7740 a din Apulum; 786 Ilișua):

No. 27. Inscriptie elină din Sarmizegetusa. — Ackner—Müller, no. 79; C. I. L. III, no. 1422.

ΑΣΚΛΗΠΙΩ. ΚΑΙ
ΥΓΙΕΙΑ . ΘΕΟΙΣ
ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΟΙΣ
ΑΞΙΟΣ . ΑΙΛΙΑΝΟΣ
Ο ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΕΥ
ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ
ΙΟΝΙΟΣ

Lui Esculap și Higiei, zeilor iubitori de oameni, închină Axios Ailianos iunior, Ionios.

No. 28. Inscriptie elenă din Apulum. — Ackner—Müller, no. 407; C. I. L. III, no. 7740/a.

ΚΥΡΙΩ ΑΣΚΛΗ
ΠΙΩ ΚΑΙ ΥΓΙΗ
ΘΕΟΙΣ ΕΠΗΚΟΟΙΣ
ΜΑΡ ΜΕΜΜ . ΛΟΝ
ΓΟΣ ΒΕΝΕΦ ΕΥΧΗΣ
ΧΑΡΙΝ ΑΝΕΘΗΚΕΝ

Stăpânului Esculap și Higiei, zeilor ce-și apleacă urechea, Marcus Memmius Longus Beneficiarius, a așezat drept mulțumire.

No. 29. Inscriptie elină din Ilișua. — Ackner—Müller, no. 948; C. I. L. III, no. 786.

ΑΣΚΛΗΠΙ .
ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ
ΚΟΙΝΤΟΣ .

Lui Esculap și Higiei, Quintus.

B) *Inscripții dedicate lui Esculap singur.*

No. 30. Altar, din Sarmizegetusa. În prezent se află în Muzeul Bruckenthal din Sibiu. Inscriptia este citată în C. I. L. III, la no. 972.

NVMINꝰ
· ESCVLAPI
C · IVL · METRO . .
ANVS · II · COL
SARM · SACERD ·
DEI · EIUSD · PON
TIF · QQ · II VIR · COL ·
APVLI · EX · VOTO

Numini Aesculapii C. Iulius Metrobianus, duumvir coloniae Sarmizegetusae sacerdos dei eiusdem, pontifex quinquennalis, duumvir coloniae Apuli ex voto.

Zeităţii lui Esculap, C. Iulius Metrobianus, duumvirul coloniei Sarmizegetusei, preotul aceluiaşi zeu, pontifice, consilier [quinquennalis] ales pe cinci ani, duumvirul coloniei Apulum, în urma făgăduinţii.

No. 31. Altar din marmoră albă (datând din anii 196—198 d. Chr.), găsit în şanţurile cetăţii Alba-Iulia. A fost dus în Biblioteca Imperială din Viena. Inscripţia este citată în C. I. L. III, la no. 993.

CAELESTI · AVGVSTAE
ET · AESCVLAPIO · AV
GVSTO · ET · GENIO
CARTHAGINIS · ET
GENIO · DACIARVM
OLVS · TARENTIVS
PVDENS · VTTEDI
ANVS · LEG · AVGG
LEG · XIII GEM · LEG
AVGG · PRO PRAET
· · OVINCIAE · RE
TIAE.

Caelesti augustae et Aesculapio augusto et genio Carthagini et genio Daciarum Olus Terentius Pudens Uttedianus, legatus Augustorum legionis XIII Geminae, legatus Augustorum pro praetore provinciae Retiae.

Reginei cereşti şi lui Esculap şi Geniului Cartaginei şi Geniului [celor trei] Dacii, Olus Terentius Pudens Uttedianus, legatul celor doi împăraţi al legiunii XIII Gemina, guvernatorul provinciei Raetia.

No. 32. Inscripţie de pe un altar găsit în Ampelum (Zlatna), devenit proprietatea doctorului *Reinhold*. Textul citat în C. I. L. III, la no. 1278.

A E S C V L A P

· · · · ·
· · · · ·
· · · · · C V M
S V I S V · S · L

No. 33. Inscripție de pe un altar găsit în Caianu (Jud. Cluj), acum în Muzeul de Antich. al Inst. de St. Clasice din Cluj. Textul publicat în C. I. L. Suppl. la no. 7655.

N V M I N [i]

A S C L E P [ii]

P · S · M · A V R

V I T A L I A N [us]

V · S · L · M

No. 34. Inscripție găsită la Roșia Montană (Alburnus Maior), în 1888. Are laturea stângă ruptă. Citată în C. I. L. Suppl. la no. 7820. Acum se află în Muzeul de Antichități al Inst. de Studii Clasice din Cluj.

C L E P I

V I T

· · · · ·

No. 35. În sanctuarul lui Esculap dela Sarmizegetusa s'a găsit un fragment de tablă cu următoarea inscripție, (cu litere tăiate pe jumătate) publicată în C. I. L. Suppl. la no 7897.

A E S C V L A P

No. 36. Fragment din amfiteatrul Sarmizegetusei. — C. I. L. III, no. 13775.

· · · S C V L A

A V G S A C

C) *Inscripții dedicate lui Esculap asociat cu alți zei.*
(*Iupiter, Iunona, Serapis, etc.*).

No. 37. Altar găsit în jurul Sibiului. Inscripția citată în C. I. L. III, la no. 1614 (=8044).

I · O · M · D ·
EX · PRAECEPTO
NVM · AESCVLAPI
SOMNO MONIT
VETVRIVS · MARCI
AN · VET · L · XIII · G · P · S · S · SVORQ

Jovi Optimo Maximo
D[olicheno?] Ex praecep-
to Numinis Aesculapii
Veturius Marcianus vet.
leg. XIII gem. p. s. s. suo-
rumque.

Lui Iupiter Optimus Maximus D[o-
lichenus?]. Din porunca zeității lui
Esculap, Veturius Marcian, veteran
al leg. XIII gem. pentru binele său
și alor săi.

No. 38. Inscripție de pe un altar găsit în Ampelum (Zlatna,
Jud. Alba). Textul citat în C. I. L. III, la no. 1324.

I · D · M ·
ASCLEPIVS
ET · ASCLEP
CIVES · BITHI
NVM · VIX · AN · XXX
AFFIA · CONIVNX
B · M · P ·

Probabil o inscripție funerară.

No. 39. Altar găsit în Apulum. Se află în Muzeul Liceului
Luteran din Sibiu. Textul studiat și publicat în C. I. L. III, la
no. 1079.

I · O · M · I V N O N I · M I	I o v i o p t i m o m a x i m o, I u n o -
N E R V A E · E T · A E S C V	n i, M i n e r v a e e t A e s c u l a p i o
L A P I O · D O M I N O ·	D o m i n o, S e p t i m i u s A s c l e -
S E P T I M · A S C L · H E R	p i u s H e r m e s, l i b e r t u s n u -
M E S · L I B E R T V S	m i n i s A e s c u l a p i i, h a b e n s
N V M I N I S · A E S	o r n a m e n t a d e c u r i o n a l i a c o -
C V L A P I · H A B E N S	l o n i a e A p u l i e t a u g u s t a l i s
O R N A M E N T A · D E C	c o l o n i a e e i u s d e m, v o t o p o -
C O L · A P V L · E T · A V G	s u i t.
C O L · E I V S D E M	
V · P	L u i I u p i t e r, c e l p r e a b u n ș i m a r e,
	I u n o n e i, M i n e r v e i ș i l u i E s c u l a p D o m -
	n u l, S e p t i m i u s A s c l e p i u s H e r m e s, l i -
	b e r t u l z e i t ă ț i i l u i E s c u l a p, a v ă n d o r n a -
	m e n t e d e c u r i o n a l e d i n c o l o n i a A p u -
	l u m ș i a u g u s t a l u l a c e l e a ș i c o l o n i i, v o -
	t u l [f ă g ă d u i n ț a] a î n d e p l i n i t.

No. 40. Altar găsit în Micia (Vețel, Jud. Hunedoara). Se află în Muzeul de Antichități al Inst. de Studii Clasice din Cluj. Textul citat în C. I. L. III, la no. 1370.

A E S . V L I	
. . . . R E G	
. . . F A B I	A e s c u l a p i I u n o n i R e g i n a e
. . V . L E G	. . .
. . . M P	F a b i [u s] . . . d i n l e g i u n e a a V - a . . .
. . . X I X	(L e c t u r a n e s i g u r ă !)
. I	

No. 41. Altar găsit în Alba-Iulia; nu știm unde se află în prezent. Textul e publicat în C. I. L. III, la no. 973.

N V M I N I · S E R A P I S ·
C · I V L · M E T R O B I A N V S · I I V I .
C O L · Z A R M I Z · S A C E R D O S
D E I · A E S T . Q . .

Zeității lui Serapis, C. Iulius Metrobrianus, duumvir al coloniei Sar-	mizegetusa, preotul zeului Esculap s'a îngrijit să facă aceasta înscripție.
--	---

II. INSCRIPTII NEPUBLICATE IN CORPUS
INSCRIPTIONUM LATINARUM.

No. 42. Altar din marmoră din Sarmizegetusa. Pe lături are sculptați câte doi șerpi și frunze. Sus în mijloc are ca ornament o stea compusă din șase frunze. Textul a fost publicat incomplet de *Jánó* în *Arch. Értesítő*, 1912, p. 406. Lectura completă a fost publicată de d. O. *Floca* în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, 1932, p. 103—104. Dăm lectura după d. *Floca*.

AES · ET · HYG
PRO · SALVTE
AELIAE · FLORAE
C · METT · PROTINVS · CA
SIAN · FLORAE · FIL
C · METIUS · CASSIAN · II
COL · V · S · L · M

Aesculapio et Hygiae pro salute Aeliae Florae Caius Mettius Protinus Cassianus Florae filius et Caius Mettius Cassianus duumvir coloniae votum solverunt libenter merito.

Lui Esculap și Higiiei, pentru sănătatea Aeliei Flora, Caius Mettius Protinus Casian, fiul Florei și Caius Mettius Cassianus duumvir al coloniei, votul bucuos l-au împlinit.

No. 43. O inscripție de pe o bucată de tablă de marmoră, publicată de *Jánó* în *Arch. Értesítő* 1912, p. 406.

API	Aesculapio
VG	.. augustalis
VTY	Eutycheus.

No. 44. Alt fragment de tablă cu inscripție, publicată tot de *Jánó* în 1912, ibidem, p. 407.

..... LAPIO	Aesculapio
AVG · SAC ...	augusto sacrum

No. 45. Altar de marmoră scos din jurul amfiteatrului Sar-

mizegetusei, păstrat în Muzeul din Sarmizegetusa. Are partea de sus și stânga ruptă. (Fig. 34). Textul publicat de *Jánó* în *Arch. Értesítő*, 1912, p. 405.

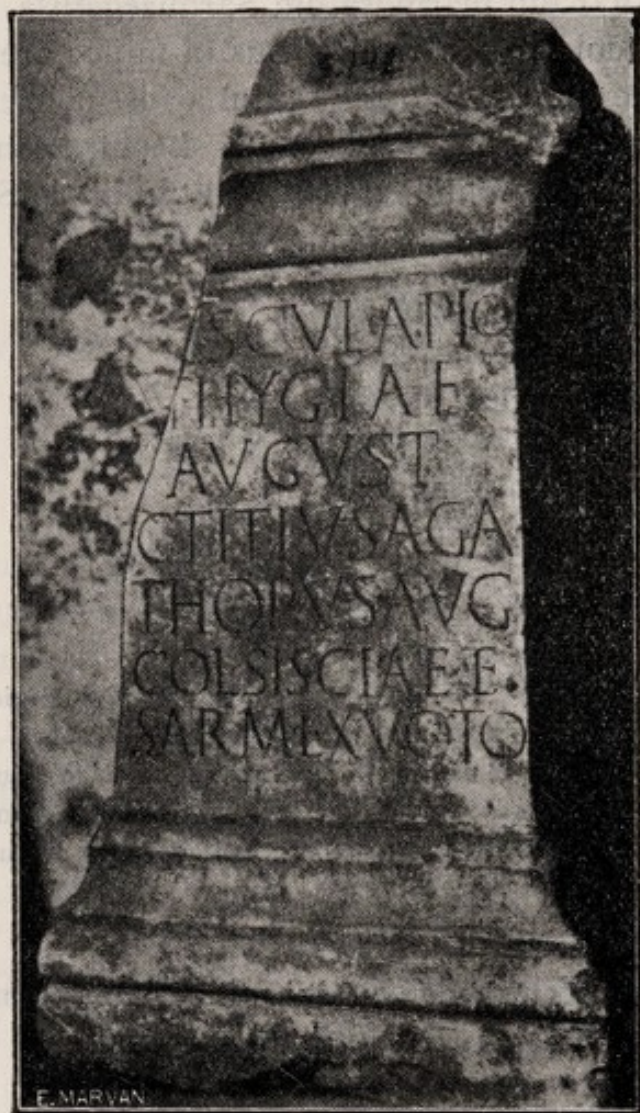

Fig. 34. — Altar închinat lui Esculap și Higiei, Ulpia Traiană. (Muzeul Sarmizegetusa.)

AESCVLAPIO
ET·HYGIAE
AVGVST..
C·TITIVS·AGA
THOPVS·AVG
COL·SISCIAE·ET
SARM·EX·VOTO

Aesculapio et Hygiae Augustae Caius Agathopus augustalis coloniae Sisciae et Sarmizegetusae ex voto.

Lui Esculap și Higiei augusta, Caius Titius Agathopus, augustalul coloniei Siscia și Sarmizegetusa, pentru mulțumire.

No. 46. Altar păstrat la Sarmizegetusa. (Fig. 35). Descriș de Jánó în Arch. Értésítő, 1912, p. 406.

NVMINI AVG
AESCVLAPI
SACRVM
L·BONONIVS
SATVRNINVS
EX·VISO·LIB

Numini Augusto Aesculap-
pii sacrum L. Bononius Sa-
turninus ex viso libenter
[posuit].

Zeității prea mărite a lui Esculap, în-
chinat de L. Bononius Saturninus, în
urma unei arătări.

Fig. 35. — Altar închinat
lui Esculap, Ulpia Traiană.
(Muzeul Sarmizegetusa.)

No. 47. Altar de marmoră gășit la Sarmizegetusa. Păstrat în Muzeul dela Sarmizegetusa. (Fig. 20). Inscricția cam ștearsă, totuși legibilă, a fost publicată de Daicovicu în Anuarul Institutului de Studii Clasice al Univ. din Cluj, 1932, p. 84.

I·O·M·
IVNONI·MINERVAE
DIIS·ONSENTIBVS
SALVTI FORTVNAE
EDVCI·APOLLINI
DIANAE V... RICI
NEMESI MERCVRIO
HERCVLI SOLI·INVICTO
AESCVLAPIO HYGIAE DIIS
DEABVSQ IMMORTALIB

P · AELIVS HAMMONIVS
· VN . . PROC . . AVG . . .

Iovi Optimo Maximo	Lui Iupiter cel prea bun și prea mare
Iunoni, Minervae	Iunonei, Minervei,
Diis Consentibus,	Zeilor binevoitori,
Saluti, Fortunae	Mântuirii, Norocului,
Reduci, Apollini	care se reîntoarce, lui Apollo,
Dianae, Victricī,	Dianeī, Victoriei,
Nemesi, Mercurio,	Soartei, lui Mercuriu,
Herculi, Soli Invicto	lui Hercule, Soarelui neînvins,
Aesculapio, Hygiae, Diis	lui Esculap, Higiei, zeilor și
Deabusque immortalibus	zeităților nemuritoare,
P. Aelius Hammonius	P. Aelius Hammonius
Iunior procurator Au-	Iunior procurator al celor doi împă-
gustorum duorum.	rați.

No. 48. Inscricție de pe un fragment de tablă (gresie), cred nepublicată până în prezent, găsită în comuna Pătrângenii, Jud. Alba. Se află la preotul S. Olea din Cib (Jud. Alba).

Fragmentul de 45 cm. înalt, are o bază de 42 cm., literele au mărimea de 5 cm. Litera N de la început și ultima literă T se citește greu fiind defectă.

NJ · AESCVLAP		NVMI]NI AESCVLAPI
EMPIVM .	Cred	T]EMPLVM
ONSTITVIT	că este	C]ONSTITVIT
S · AVG · LIB	vorba].S AVG LIB (ertus)
ABVIT	de: . . .	— T]ABVL[ARIVS].

No. 49. Altar (?) din Apulum. Publ. în Österreich. Jahreshfte, 1902, Beiblatt, 113.

NVMINI
AESCVLAP [ii]

No. 50. Inscricție de la baza reliefului de marmoră din Sarmizegetusa, descoperit de Jánó, cu jumătate din figura lui Esculap și Telesfor.

Aesculapio et] HYGIAE
..... EX VOTO.

No. 51 și 52. Două fragmente din Muzeul din Deva. Publicate în Erdélyi Múzeum XIX (1902), p. 22.

a) AESCVL[apio]

ET H[ygiae]

b) AESC[ulapio]

S[acrum].

No. 53. Fragment din Muzeul din Deva. Publ. în Erdélyi Múzeum, XIX (1902), p. 218.

FOR[tunae?]

AES[culapio et]

H[ygiae?]

III. INSCRIPȚII DUBIOASE.

No. 54. O inscripție găsită la Deva în anul 1525; *Téglás* o menționează în *Istoria Județului Hunedoara*, epoca romană; o găsim trecută la *Ackner* și *Müller*, op. cit. și în C. I. L. III, 1427 din Sarmizegetusa.

H Y G I A E A V G

M I L · L E G · V I

V O T · S O L

Hygiae Augustae... miles

legionis VI votum solvit.

Mommsen, în *Ephemeris Epigr.* IV, no. 179, crede că e falsă. În orice caz, chiar dacă e bună, lipsește începutul:

A E S C V L A P I O E T . . .

No. 55. Inscripție în legătură cu Esculap, găsită în op. cit. al lui *Ackner* și *Müller*, la no. 408, dată ca falsă de *Mommsen*, sub no. 57* din Apulum.

TI · SERRANVS · EXACTOR
A · A · A · AVG · AESCVLAPIO
SVPER · SALVTE · CONIVGIS
CRISPINILLA · B · M ·
H · S · F

Tiberius Serranus, exactor auri, argenti, aeris Augustalis, Aesculapio super salute coniugis Crispinillae bene merito hoc sacrum fecit.

Tiberiu Serranus, administratorul aurului, argintului, bronzului, augustal, lui Esculap, pentru sănătatea soției sale Crispinilla bine meritat, a făcut acest prinos.

IV. ADDENDA.

No. 56. — In momentul când coala urmă să fie tipărită, dl. prof. C. Daicoviciu a binevoit a-mi comunica o inscripție de curând descoperită:

In Băile Geoagiului s'a găsit în primăvara anului 1935 un altar a cărui inscripție, după lectura d-lui Daicoviciu, e următoarea:

NVMINI
[Æ]SCVLAPI
ET HYGIAE
AVRELIVS
CRHESTVS (sic!)
V[S · L · M ·]

BIBLIOGRAFIE

1. ACKNER, I. MICHAEL und MÜLLER, FRIEDRICH: *Die römischen Inschriften in Dacien*. Wien, 1865, Verlag Tendler. 247 p., 8°.
2. BĂRCĂCILĂ, AL.: *Apele termale dela Băile Herculane (Ad-Mediam) in epoca romană și credințele populare de azi*. Revista Științelor Medicale, București, 1932, no. 10, Octombrie. Pag. 1142—1167, 8°, 20 fig. în text.
3. BOIGEY, MAURICE: *On confond le caducée de Mercure et le baton serpenteaire d'Esculape*. La Presse Médicale, Paris, 1924, no. 12, 9 Février, pag. 235—236, 4°, 2 fig. în text.
4. BOLOGA, V. L. și LENGHEL, ALEX.: *Fragmente pentru reconstituirea medicinei și igienii populare în Dacia preromană*. Clujul Medical, vol. XI, 1930, no. 7, p. 354—361, 4°, 8 fig. în text.
5. BUDAY, ÁRPÁD: *Római felirattan*. Cluj, 1914, Ed. Stief J., 420 p. 8°.
6. CASTIGLIONI, A.: *Histoire de la médecine*. Paris, 1932, Payot, 781 p., 8°.
7. CSERNI, BÉLA: *Apulum; maradványok*. Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyeslet 10-ik Évkönyve, 1899, Alba-Iulia, p. 53—68, 8°.
8. CSERNI, BÉLA: *Alsófehér vármegye története a római korban*. Aiud, 1901, 457 p., 8°.
9. CSERNI, BÉLA: *Apulum maradványok*. Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi Egyeslet 12-ik Évkönyve. 1903, Alba-Iulia, p. 90—147, 8°.
10. CUCUIU, VIRGIL: *Alba-Iulia. Din trecutul și prezentul orașului*. Alba-Iulia, 1929, Ed. S. Solomon, 100 p., 8°.
11. DAICOVICIU, C.: *Contribuții la syncretismul religios în Sarmizegetusa*. Anuarul Institutului de studii clasice al Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj. Partea I, pe anii 1928—32, Cartea Românească, Cluj, 1932, p. 81—88, 4°, 6 fig.
12. DAREMBERG-SAGLIO: *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*. Paris, 1899, Hachette.
13. FLOCA, O.: *Inscripții inedite din Dacia*. Anuarul Institutului de studii clasice al Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj. Partea I, pe anii 1928—32, Cartea Românească, Cluj, 1932, p. 102—108, 4°, 4 fig.
14. GUIART, JULES: *La Médecine grecque aux temps héroïques de Mimos*

- a Homère. Biologie Médicale, Paris, Poulenc, 1925, vol. XV, nos. 7—8, Extr. de 56 pag., 8°, 40 fig.
15. GUIART, JULES: *La Médecine n'est pas née dans les temples d'Esculape*. Biologie Médicale, Paris, Poulenc, 1927, vol. XVII, nos. 9—10, Extr. de 46 pag., 8°.
 16. HABERLING, W.: *A quoi reconnaît-on un médecin sur les portraits?* Revue des progrès thérapeutiques. Leverkusen, 1928, no. 2, 8°.
 17. HAESER, etc.: *Dieux et Saints protecteurs des malades et patrons des médecins*. Revue des Progrès thérapeutiques. Leverkusen, 1933, no. 11, p. 237—240, 8°.
 18. HERZOG, RUDOLF: *Die Wunderheilungen von Epidauros*. Leipzig, 1931, Dieterich, (Philologus, Suppl. XXII), 164 p., 8°, o planșă.
 19. HIRSCHLAFF, L.: *Hypnotismus und Suggestivtherapie*. Leipzig, 1928, IV. Auflage, Joh. Ambr. Barth, 274 p., 8°.
 20. HOLLÄNDER: *Askulap und Venus*. Berlin, 1928, Propyläen Verlag, 488 p., 4°.
 21. IGNA, N.: *Despre șarpe, simbolul medicinei*. Revista Sanitară Militară. București, 1934, no. 10, Octombrie, p. 610—612, 8°, 2 figuri.
 22. JÁNÓ, BÉLA: *Római emlékek Hunyadvármegyében*. Archeológiai Értesítő. XXXII kötet. Budapest, 1912, Franklin társ. p. 393—411, 8°.
 23. KIRÁLY, PÁL: *Apulum. Gyulofehérvár története az ó-korban*. Cluj. 1892. Ed. orașului Alba-Iulia, 434 p., 8°.
 24. KIRÁLY, PÁL: *Apulum. Alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi Egylet 2-ik Évkönyve, 1889, Alba-Iulia, p. 5—58, 8°.*
 25. KIRIAC, I.: *Mithologie*, București, ed. II, 1926, Cartea Românească. 718 p., 8°.
 26. KORBULY, GYÖRGY: *Aquincum orvosi emlékei*. Orvosképzés, Budapest, 1934, Különfüzet, Márczius, Franklin társ. p. 106—148, 8°, 17 figuri.
 27. KUUN GÉZA, TORMA ZSÓFIA és TÉGLÁS GÁBOR: *Hunyadvármegye története. Az őskortól a honfoglalásig. I-ső kötet*; Budapest, 1902, Athenaeum, 256 p., 8°.
 28. LAVEDAN, PIERRE: *Dictionnaire Illustré de la Mythologie et des Antiquités Grecques et Romaines*. Paris, 1931, Hechette, 1038 p., 8°.
 29. LENGHEL, AL.: *Câteva date despre băi romane și „ex-voto“-uri din Dacia Traiană*. Clujul Medical, 1926, vol. VII, no. 5—6, p. 96—97, 4°, 2 fig.
 30. LENGHEL, AL.: *Date nouă despre cultul lui Esculap în Dacia Traiană*. Clujul Medical, 1928, vol. IX, no. 2, p. 96—97, 4°, 2 fig.
 31. LISSEANU—POPA, GH.: *Mitologia Greco-Romană în lectură ilustrată*. București, 1926—28, 2 vol., ed. VII-a, Casa Școalelor, 754 p., 8°, 126 ilustrațiuni.
 32. LUPAȘ, I.: *Epocele principale în istoria Românilor*. Cluj, 1928, Astra, 139 p. 8°.
 33. MOINET, PAUL: *Au temps des Césars*. Nancy, 1927, Soc. imp. tip. 114 p., 8°.

34. MOMMSEN, TH.: *Corpus Inscriptionum Latinarum. Vol. III. Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae, Graecarum, Illyrici Latinae.* 1873.
35. MOMMSEN, TH.: *Idem. Supplementum, fasciculi I—IV.* 1893—1902.
36. MOMMSEN, TH.: *Roemische Geschichte.* Wien—Leipzig, 1932, Phaidon Verlag, gekürzte Ausgabe, 984 p., 8°.
37. MOMMSEN, TH.: *Das Weltreich der Caesaren.* Wien—Leipzig, 1933, Phaidon Verlag, 820 p., 8°.
38. MÜLLER, WALTER: *Die griechische Kunst.* München, 1925, Buchenau, 432 p., 8°, 475 ilustr.
39. NEVEU, RAYMOND: *Le culte d'Esculape en Sicilie.* Bulletin de la Société Française d'Histoire de la Médecine, tome IX, 1910, no. 8, p. 284—290, 8°.
40. OPRIŞ, L.: *Anuarul Muzeului Unirii pe anii 1929—30.* Alba-Iulia, 1931, 64 p., 8°, 23 fig.
41. ORIENT, IULIU: *Istoricul Farmaciilor din Ardeal și Banat.* Cluj, 1926. Minerva, 264 p., 8°.
42. PARVAN, V.: *Contribuții epigrafice la Istoria Creștinismului Daco-Roman.* București, 1911, 8°.
43. PARVAN, V.: *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării.* București, 1923, Cultura Națională, 247 p., 8°.
44. PARVAN, V.: *Getica. O protoistorie a Daciei.* București, 1926. Cultura Națională, 850 p., 8°, 462 fig.
45. REINACH, SALOMON: *Répertoire de la Statuaire grecque et romaine.* Tome I. Paris, 1930. Nouvelle édition, 652 p., 8°, Tome II (en deux volumes). Paris, 1931, troisième édition, Leroux, 858 p., 8°.
46. RÖSCHER, W. H.: *Ausführliches Lexicon der Griechischen und Römischen Mythologie.* Vol. I. Leipzig, 1884—86.
47. SCHMIDT, BÉLA: *Az orvos.* Târgu-Murăș, 1926. Ed. Révész, 171 p., 8°.
48. SEEMAN OTTO: *Mythologie der Griechen und Römer.* Leipzig, 1924, Kröner. Ed. VI, 372 p., 8°, 372 fig.
49. SINGERIST, HENRY, E.: *Grosse Ärzte.* München, 1932, Lehmanns Verlag, 310 p., 8°, 68 fig.
50. TOCILESCU, GR. G.: *Monumente epigrafice și sculpturali.* București, 1908, Tip. Ionescu, 2 părți, 648 p., 4°.
51. XENOPOL, A. D.: *Istoria Românilor din Dacia Traiană.* București, 1925—1930. Ed. III, 14 volume, 8°.
52. PUSCHMANN, TH. și colabor.: *Handbuch der Geschichte der Medizin,* vol. I (antichitate și evul mediu). Jena, Fischer, 1902, 756 p., 8°.
53. HARNACK, A.: *Medizinisches aus der ältesten Kirchengeschichte.* Leipzig, 1892, VIII + 116 p., 8°.

LISTA CLIȘEELOR.

Planșă: Esculap, Higia, Epione și Telesfor. Tablă votivă, Apulum.

Fig.	1. Esculap. Statuie din Muzeul Lateran, Roma	Pag. 11
„	2. Caduceul lui Hermes (Mercuriu) și bastonul lui Esculap	16
„	3. Omfalosul din Delfi	17
„	4. Asklepios (Esculap) din Melos	18
„	5. Asklepios din Epidaur	19
„	6. Esculap și Higia. Statuie din Muzeul Vaticanului, Roma	20
„	7. Esculap și Telesfor. Statuie din Palazzo Massimo, Roma	22
„	8. Planul sanctuarului din Epidaur	23
„	9. Teatrul din Epidaur	25
„	10. Ex-voto: uter, găsit în Panonia	29
„	11. Stelă votivă greacă	32
„	12. Bolnav aducând un ex-voto reprezentând o gambă cu varice	35
„	13. Higia. Statuie din Muzeul Vaticanului, Roma	37
„	14. Monedă greacă cu Esculap, Higia și Telesfor	39
„	15. Monedă antică, reprezentând șarpele lui Esculap debarcând în Insula Tiberină	41
„	16. Medicul lui August, Antonius Musa, ca Esculap. Muzeul Vaticanului, Roma	42
„	17. Tablă votivă a lui T. Aper, găsită la Aquincum, muzeul Aquincum	45
„	18. Ruinele clădirii Aedes Augustalium din Sarmizegetusa	50
„	19. Tablă votivă din Apulum	55
„	20. Altar găsit la Sarmizegetusa	56
„	21. Altar dedicat lui Esculap și Higiei dela Băile Herculane	59
„	22. Ex-voto din Apulum	60
„	23. Ex-voto din Ciachi-Gârbău	61
„	24. Basorelief din Potaissa reprezentând pe Esculap, Higia și Telesfor	62
„	25. Esculap, Higia, Telesfor și Akesis. Tablă votivă din Dacia Superioară	64
„	26. Esculap și Higia. Sculpturi în lemn aurit, firmă de farma-	

Fig. cie din Alba-Iulia	Pag. 66
„ 27. Statuia unui zeu și unei zeițe din Apulum, probabil a lui Esculap și a Higiei	„ 67
„ 28. Hercule. Basorelief de pe statuia de mai sus	„ 68
„ 29. Mercuriu. Basorelief de pe statuia de mai sus	„ 68
„ 30. Statuia lui Esculap din Apulum	„ 69
„ 31. Idoli de lut din Apulum	„ 70
„ 32. Higia, statuie din Ulpia Traiană	„ 71
„ 33. Altar din Apulum	„ 78
„ 34. Altar din Ulpia Traiană	„ 90
„ 35. Altar din Ulpia Traiană	„ 91

RÉSUMÉ.

Le culte d'Esculape et de Hygie en Dacie Supérieure.

Le culte d'Esculape et de sa famille peut avoir pénétré incidemment dans l'ancienne Dacie, — influencée par la civilisation gréco-romaine, — bien avant l'occupation par Trajan. Mais, sans aucun doute, il y a été introduit d'une manière définitive par les légions de Trajan. En Dacie Trajanne Supérieure, on trouve des vestiges prouvant que ce culte a été très répandu, et a atteint un grand épanouissement. Les statues, les statuettes, les ex-votos, et surtout les inscriptions votives, montrent que dans les villes de Dacie Supérieure, Esculape était considéré comme un dieu principal. En particulier à Apulum qui, pour quelque temps, a été la capitale de la province, le dieu guérisseur était honoré comme patron de la ville. La majorité des 56 inscriptions de Dacie Supérieure, relatives à Esculape, a été trouvée à Apulum. L'étude de ces inscriptions et des monuments de Dacie permet de constater un phénomène si fréquent dans les autres parties de l'Empire romain: le syncrétisme religieux. Notre grand archéologue *V. Pârvan* a montré en plusieurs occasions comment le culte d'Esculape, devenu en Dacie un culte principal, a préparé le terrain au christianisme daco-romain. Esculape „Asklepios Soter“, le dieu sauveur des souffrances du corps, devient dans la pensée des croyants le précurseur du Sauveur chrétien. Ainsi, le culte d'Esculape, en Dacie Supérieure joue aussi un rôle dans l'histoire de la formation du peuple roumain pour laquelle le passage au christianisme a été décisif.

En ce qui concerne les documents étudiés, il y a 56 inscriptions, 5 statues, 3 bas-reliefs, 2 ex-votos, tous trouvés dans la région d'Ulpia Trajana (Sarmizegetusa), d'Apulum, de Napoca, de Potaissa et d'Ad-Mediam, (Grediște, Alba-Iulia, Cluj, Turda, Băile Herculane en Transylvanie et en Banat).

ZUSAMMENFASSUNG.

Äskulap- und Hygia-Kultus im oberen Dazien.

Unter dem Einfluss der griechisch-römische Kultur, dürfte der Kultus Äskulaps und seiner Familie in Dazien lange vor der Besetzung durch Trajan eingesickert sein. Zweifellos wurde er aber endgültig durch die römischen Legionen eingeführt. Im oberen trajanischen Dazien war er sehr verbreitet und in höchster Blüte. Standbilder, Votivtafeln, ganz besonders aber Inschriften, beweisen dass in den Städten Äskulap als eine Hauptgottheit galt. Ganz besonders in Apulum (dem heutigen Alba-Iulia; Karlsburg), welches eine zeitlang die Hauptstadt der Provinz war, galt der Heilgott als Schützer des Gemeinwesens. Von den 56 bekannten Äskulapinschriften des oberen Daziens wurde die Mehrzahl in Apulum ausgegraben. Das Studium einiger dieser Inschriften und sonstiger Altertümer weist auch für Dazien auf ein im kaiserlichen römischen Reich häufiges Phänomen hin: auf den religiösen Synkretismus. Der bedeutende rumänische Archäologe *V. Pârvan* hat öfters betont, dass der Äskulapkultus, der in Dazien zu überragender Bedeutung gelangte, die Wege des dakoromanischen Christentums geebnet hat. Äskulap, — *Asklepios Soter*, — der Befreier von leiblichen Nöten, war im Denken der Gläubigen der Schrittmacher des *Erlösers* von Nazareth. So spielte der Äskulapkult im oberen Dazien eine Rolle auch im Werden des rumänischen Volkes, bei welchem der Christianisierung eine entscheidende Rolle zukommt. — Was die in dieser Publikation bearbeiteten Dokumente anbelangt, sind davon 56 Inschriften, 5 sind Standbilder, 3 Bassoreliefs, 2 Votivtafeln, alle aus der Gegend von Ulpia Trajana (Sarmizegetusa), Apulum, Napoca, Po-taissa und Ad-Mediam (Grediște, Alba-Iulia [Karlsburg], Cluj [Klausenburg], Turda [Thorenburg], und Băile Herculane [Herkulesbad], in Siebenbürgen und im Banat).

ERATA

La pag. 19, rândul 4 de sus, în loc de *Eesculap* se va ceti **Esculap**.

„ „ 24, „ 11 „ „ se va șterge, înlocuindu-se cu:

**în secolul al 6-lea. Dupăce Sylla îl dărâmasse în
68 î. Chr. tem-**

La pag. 25, rândul 11 de jos, în loc de *al* se va ceti **a**.

„ „ 26, „ 13 „ sus, „ „ „ *luau parte* „ „ „ **lua parte.**

„ „ 43, „ 4 „ „ „ „ „ *picioarele* „ „ „ **picioarele lui.**

„ „ 52, „ 17 „ „ „ „ „ *Magna, Mater* „ „ „ **Magna Mater.**

„ „ 68, „ 5 „ jos, „ „ „ *al* „ „ „ **a.**

„ „ 96, „ 2 al nrul 28, în loc de *Hechette* se va ceti **Hachette.**

CUPRINSUL.

Cuvânt înainte (de Prof. V. Bologa).	Pag.	5
Prefață	„	7

PARTEA I.

Cultul lui Esculap și al familiei sale în Grecia și Italia.

1. Origina zeului Esculap	„	9
2. Familia lui Esculap	„	14
3. Atributele lui Esculap	„	14
4. Iconografia lui Esculap	„	17
5. Sanctuare	„	21
6. Serbările cultului lui Esculap	„	26
7. Medicina sacerdotală	„	27
8. Higia	„	36
9. Telesfor.	„	38
10. Cultul lui Esculap în Sicilia și în restul Italiei	„	39
11. Cultul lui Esculap și creștinismul	„	43
12. Cultul lui Esculap în Panonia	„	44

PARTEA II.

Cultul lui Esculap și al Higiei în Dacia Superioară.

1. Câteva considerațiuni asupra Daciei sub Romani	„	48
2. Din viața religioasă în Dacia Superioară	„	51
3. Cultul lui Esculap și al Higiei în Dacia Superioară	„	54
4. Istoricul orașului Apulum și inscripțiile în legătură cu cultul lui Esculap	„	57
5. Cultul lui Esculap în legătură cu băile romane din Dacia Traiană „	„	58
6. Ex-voto-uri din Dacia Traiană	„	59
7. Statui	„	66
8. Inscripțiuni din Dacia Traiană în legătură cu cultul lui Esculap „	„	72
<i>Ilustrațiile acestei cărți</i>	„	89
<i>Bibliografie</i>	„	95
<i>Résumé</i>	„	100
<i>Zusammenfassung</i>	„	101

CONTENTS

Page

1-700

701-800

801-900

901-1000

1001-1100

1101-1200

1201-1300

1301-1400

1401-1500

1501-1600

1601-1700

1701-1800

1801-1900

1901-2000

PART II

Page

2001-2100

2101-2200

2201-2300

2301-2400

2401-2500

2501-2600

2601-2700

2701-2800

2801-2900

2901-3000

3001-3100

3101-3200

3201-3300

3301-3400

3401-3500

3501-3600

3601-3700

3701-3800

3801-3900

3901-4000

LISTA PUBLICAȚILOR FACULTĂȚII DE MEDICINĂ DIN CLUJ.

LISTE DES PUBLICATIONS DE LA FACULTÉ DE MÉDECINE
DE CLUJ.

a) Manuale didactice (ediția Universității).

Manuels didactiques (édités par l'Université).

1. Tratat de anatomie umană (Traité d'anatomie humaine). Vol. I. 1923, 636 pag.; de Prof. Dr. V. Papilian.

2. Sângele și organele hematopietice, Hematologia (Le sang et les organes hématopoiétiques, Hématologie). Tratat de patologie clinică și anatomie patologică. 1923, 530 pag.; de Prof. Dr. Titu Vasiliu.

3. Propedeutica Chirurgicală (Introduction à la Chirurgie). 1927, 792 pag.; de Prof. Dr. I. Iacobovici.

4. Tratat de Oftalmologie (Traité d'Ophthalmologie). Vol. I. 1928, 790 pag.; de Prof. Dr. D. Michail.

5. Curs de biologie generală (Cours de biologie générale). Evoluția și ereditatea. 1930, 200 pagini; de Prof. René Jeannel.

6. Elemente de Istologie și de Tehnică Microscopică (Éléments d'histologie et de technique microscopique) de Prof. Ioan Drăgoiu.

Vol. I. Microscopul și accesoriile sale. Preparațiunea microscopică (Le Microscope et ses accessoires. Préparations microscopiques). 1931, 272 pag.

Vol. II. fasc. 1. Țesuturile (Les tissus), pag. 273—440. 1932.

Vol. II. fasc. 2. Aparate, etc. pag. 441—770. 1933.

7. Radiologie medicală (Radiologie médicale). (Noțiuni pregătitoare și tehnică generală). 1931, 480 pag.; de Profesor Dr. Dimitrie Negru.

b) Publicații științifice.

Publications scientifiques.

1. *Biblioteca Medico-Istorică* (Bibliothèque Medico-historique publiée par l'Institut d'Histoire de la Médecine). V. p. II. a copertei.

2. *Biblioteca eugenică și biopolitică a „Astreii“* (Bibliothèque eugénique et biopolitique „Astra“).

No. 1. Iuliu Moldovan: Igiena Națiunii (L'hygiène de la nation). (1925), 70 p.

No. 2. Iuliu Moldovan: Biopolitica (La Biopolitique). (1926), 95 p.

No. 3. S. Mehedinți: Școala română și capitalul biologic național (L'École roumaine et le capital biologique national). (1927), 36 p.

No. 4. E. Racoviță: Evoluția și problemele ei (L'évolution et ses problèmes). (1929), 183 p. 30 pl.

3. *Biblioteca medicală și igienică a „Astreii”* (Bibliothèque médicale et d'hygiène „Astra”).

No. 1. Iuliu Hațieganu: Infecția tuberculoasă și profilaxia ei socială. (1929), 57 p. 10. fig.

No. 2. L. Daniello: Tratatul tuberculozei pulmonare. (1926), 106 p. 7 fig.

No. 3. I. Iacobovici: Cancerul. (1926), 86 p. 15 fig.

No. 4. I. Goia: Boalele infecțioase și profilaxia lor. (1927), 145 p. 12 fig. 3 pl.

No. 5. A. Iancu: Ingrijirea și alimentația copilului mic. (1929), 142 p. 27 fig.

No. 6. Șt. Bezdechi: Sportul la Eleni. Biblioteca subs. de educ. fizică „Astra”.

No. 7. Problema tuberculozei. (Conferințele cursului de perfecționare).

c) Periodice (Périodiques)

1. *Clujul Medical*, revistă medicală lunară. (Le Cluj médical, revue médicale mensuelle publiée par les Professeurs de la Faculté de Médecine).

Tome I—XVI (1919—1935).

2. *Buletin eugenic și biopolitic*. (Bulletin eugénique et biopolitique, organe mensuel de la section médicale et biopolitique „Astra”, publié par des professeurs de la Faculté de Médecine).

Tome I—VI (1927—1930, 1934—1935).

3. *Catalogue des Revues scientifiques et médicales*, inventaire méthodique, (A) dans l'ordre alphabétique, (B) dans l'ordre géographique des pays et villes d'origine et (C) dans l'ordre des matières, dressé sous la direction de E. G. Racovitza par A. Valentiny. (Cluj, Université, 455 p. 1926).

d) Istoricul Facultății.

(Historique de la Faculté).

1. La Faculté de Médecine de l'Université „Roi Ferdinand I-ier” de 1919 à 1928. Cluj, 1930. 48 pag. 1 fig.

